This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

HunL
621
5.20

WIDENER
HN V26Z S

Hun L 621.5.20

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

15/
ERNST MUZEUM
2478

25

ARANY JÁNOS.

TOLDI.

KÖLTŐI BESZÉLY

TIZENKÉT ÉNEKBEN.

IRTA

ARANY JÁNOS.

PEST, 1858,

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

Hun L 621.5.20

TOLDI.

„Mostan emlékezem az elmult időkről,
Az elmult időkben jó Tholdi Miklósról . . . .“

Ilosvai.

Mint, ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon :
Toldi Miklós képe ugy lobog fel nékem
Majd kilencz tiz ember-öltő régiségben.

Rémlik, mintha látnám termetes növését,
Pusztító csatában szálfa-öklelését,
Hallanám dübörgő hangjait szavának
Kit ma képzelnétek Isten haragjának.

Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton,
Nem terem ma párja hetedhét országon
Ha most feltámadna s eljőne közétek,
Minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek.
Hárman sem birnátok sulyos buzogányát,
Parittyaköveit, öklelő kopját,
Elhülnétek, látva rettenetes pajzsát,
‚És, kit a csizmáján viselt, sarkanyuját.‘ *)

---

*) Az ezen, — ‘ jegygyel felhozott helyek Ilosvaiból vannak átvéve.

I. ÉNEK.

„Nyomó rudat fél kezével kapta vala,
Buda felé azzal útát mutatja vala."

Ilosvai.

Ég a napmelegtől a kopár szik sarja;
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.
Boglyák hüvösében tiz tizenkét szolga
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga;
Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.

Ösztövér kutágas, hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel :
Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.
Válunál az ökrök szomjasan delelnek,
Bőgölyök hadával háborúra kelnek :
De felült Lackó *) a béresek nyakára,
Nincs ki vizet merjen hosszu csatornára.

Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát puszta földön, égen;
Szörnyü vendégoldal reng araszos vállán,
Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán.
Széles országutra messze, messze bámul,
Mintha más mezőkre vágyna e határrul :
Azt hinné az ember : élő tilalomfa,
Ütve ‚általútnál' egy csekély halomba.

*) „Felült Lackó." Igy gunyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és dolog hevétől bágyadtan munkára ráunt.

Szép öcsém, miért állsz ott a nap tüzében?
Lát'd a többi horkol boglya hűvösében;
Nyelvel a kuvasz is földre hengeredve,
S a világért sincs most egerészni kedve:
Vagy soha sem láttál olyan forgó szelet
Mint az, a ki mindjárt megbirkózik veled,
És az utat nyalja sebesen haladva,
Mintha füstokádó nagy kémény szaladna?

Nem is, nem is azt a forgószelet nézi,
Mely a hamvas utat véges végig méri:
Tul a tornyon, melyet porbul rakott a szél,
Büszke fegyver csillog, büszke hadsereg kél.
És a mint sereg kél szürke por ködéből,
Úgy kel a sohajtás a fiu szivéből;
Aztán csak néz, csak néz előre hajolva,
Mintha szive lelke a szemében volna.

„Szép magyar leventék, aranyos vitézek!
Jaj be keservesen, jaj be búsan nézlek.
Merre, meddig mentek? Harcra? háborúba?
Hírvirágot szedni gyöngyös koszorúba?
Mentek-e tatárra? mentek-e törökre
Nekik jó éjszakát mondani örökre?
Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!“

Ilyen forma Toldi Miklós gondolatja,
Mely sovárgó lelkét mélyen szántogatja,
S a mint fő magában, a mint gondolkodik,
Szive búbánatban összefacsarodik.
Mert vitéz volt apja; György is, álnok bátyja,
A királyfi mellett nőtt fel mint barátja;
S míg ő béresekkel gyüjt, kaszál egy sorban,
Gőgösen henyél az a királyudvarban.

Itt van immár a had, Lacfi nádor hada,
Itt kevély hadával Lacfi Endre maga;
Délczegen megűli sárga paripáját,
Sok nehéz aranyhím terheli ruháját;
És utána nyalka, kolcsagos legények,
Tombolván alattok cifra nyergü mének:
Nézi Miklós, nézi, s dehogy veszi észbe
Hogy a szeme is fáj az erős nézésbe.

„Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?“
Kérdi Lacfi hegykén, csak amugy félvállra;
De Toldinak a szó szivébe nyilallik,
És olyat döbben rá, hogy kivül is hallik
„Hm, paraszt én!“ emigy füstölög magában,
„Hát ki volna úr más széles e határban?
Toldi György talán, a róka lelkü bátya,
Ki Lajos királynál fenn a tányért váltja?

Én paraszt? én?' — A mit még e szóhoz gondolt,
Toldi Györgyre szörnyü nagy káromkodás volt,
Azzal a nehéz fát könnyeden forgatja,
Mint csekély botocskát véginél ragadja;
Hosszan, egyenesen tartja fél kezével,
Mutatván az utat, Budára hol tér el,
S mintha vassá volna karja, maga válva,
Még csak meg sem rezzen a kinyujtott szálfa.

Nádorispán látja Toldit a nagy fával,
És elámul rajta mind egész hadával.
‚Ember ez magáért' Lacfi mond ‚akárki;
No s fiúk, birokra hadd lássuk ki áll ki?
Vagy ki tartja úgy [illegible] azt a hitvány rudat,
A melylyel mutatja e suhanc az utat?'
Szégyen és gyalázat; zúg, morog mindenki,
[illegible]-v paraszt fiúval még sem áll ki senki!

e ki vína bajt az égi háborúval,
zélvészes, zimankós, viharos borúval?
s ki vína Isten tüzes haragjával,
Hosszu, kacskaringós, sistergő nyilával?
Mert csak az kössön ki Toldival, ha drága
s nem megunt előtte Isten szép világa;
Jaj keserves annak a ki jut kezébe,
Meghalt anyjának is visszarí ölébe.

Elvonult a hadnép hosszu tömött sorban,
Toldiról beszélnek az egész táborban;
Mindenik mond neki nyájasat, vagy szépet,
Mindenik derít rá egy mosolygó képet;
Egyik így szól:‚bajtárs! mért nem jösz csatára?
ily legénynek mint te ott van ám nagy ára.‘
Másik szánva mondja: ‚szép öcsém, be nagy kár,
Hogy apád paraszt volt s te is az maradtál.‘

Elvonúl a tábor, csillapul morája :
Ezt a szél elhordta, azt a por takarja;
Toldi meg nagy búsan haza felé ballag,
Vaskos lábnyomától messze reng a parlag;
Mint komor bikáé olyan a járása,
Mint a barna éjfél szeme pillantása,
Mint a sértett vadkan, fú veszett dühében,
Csaknem összeroppan a rud vas kezében.

II. ÉNEK.

„ . . . . . hogy Budából Tholdi György megjő vala,
Öcscsét . . . . . gyakran feddi vala.“

Ilosvai.

Igy vesződék Miklós, nyers, haragos búban,
De van drága dolog otthon Nagyfaluban :
Tán kigyult a ház is, ugy füstöl a kémény,
Nagy kolonc köszönget a kút méla gémén.
A malacnép sí rí; borju, bárány béget;
Aprómarha-nyáj közt van szörnyű itélet;
A fehér cseléd közt a beteg sem lomha :
Holmi kis vásárnál népesebb a konyha.

Egy cseléd vizet tesz félakós bögrében,
Mely ha forr a tűzön s nem fér a bőrében,
Akkor a baromfit gyorsan bele mártja,
Tollait letörli, bocskorát lerántja.
Van ki a kis bárányt félti izzadástul;
S bundáját lerántja, még pedig irhástul;
Más a vékonypénzü nyulat szalonnázza,
Hogy csöpögjön zsirtól ösztövér csontváza.

Másik a malacot láng felett hintálja,
Szőrit kés fokával bőrig borotválja;
Bort ez csobolyóban, az kecsketömlőben,
Kenyeret hoz amaz bükkfa tekenőben . . .

— Mit jelent e hű-hó gyászos özvegy házban,
Hol a dinom-dánom régen volt szokásban?
Toldi Lőrincnének most van-e a torja?

Vagy menyekzőjének hozta igy a sorja?
Tán megunta gyászos özvegysége ágyát,
S másnak adta élte fonnyadó virágát?

Nincs halotti tora Toldi Lőrincnének,
Napja sem derült fel új menyekzőjének;
Másért sütnek főznek, másért lakomáznak:
György van itthon, első szülötte a háznak.

Toldi György nagy ur volt. Sok becses marhája,
Kincse volt temérdek, s arra büszke mája,
Sok nemes vitéze, fegyveres szolgája,
Sok nyeritő méne, nagy sereg kutyája.
Látogatni jött most negyvened magával,
Renyhe sáska népnek pusztitó fajával,
És a kész haszonnak egy felét fölenni,
Más felét magának tarsolyába tenni.

György az édes anyját hidegen köszönté,
Bár ez a lelkét is majd elébe önté!
„Hát a másik hol van?“ fanyalogva kérdi.
Senki sem hinné hogy kedves öcscsét érti.
„Szénát hord szegényke künn a béresekkel,
Hivatom —“ de György ur ezt rikoltja: „nem kell.“
Nem kell! és e két szó ugy esik anyjának,
Mintha a szivébe nagy kést mártanának.

Nem kell? — Im azonban kelletlen, hivatlan
A fiu betoppan; szive égő katlan,
Belsejét még most is furja és faragja
Szégyenítő búja, búsító haragja.
Mégis mind a mellett — mily Isten csodája! —
Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája:
Lelke gyülölségén erőt vesz valami,
Valami, nem tudom én azt kimondani.

A mint látja Györgyöt hirtelen, váratlan,
Karja ölelésre nyílik akaratlan;
De az eltaszítja testvérét magától,
Gőgösen fordul el jó atyjafiától.
A szegény anyának köny tolul szemébe,
Kőszivü fiának sírva lép elébe,
Reszkető ajakkal, keze fejét gyúrván,
Ott reménykedik, de György korholja durván:

„Úgy anyám! kecsegtesd ölbeli ebedet,
Ójad fúvó széltől drága gyermekedet;
Mártsad tejbe vajba, mit se kimélj tőle,
Majd derék fajankó válik ugy belőle.
Most van a dandárja*) réten a munkának,
De foga nem fűlik ahoz e gazdának,
Mint kopó megérzi a zsíros ebédet,
S tővel-hegygyel össze hagyja a cselédet.

*) „Dandárja“: halmaza, csoportosa. Nálunk használtatik.

Igy sirattad mindig, én ha mondtam néha :
Nem válik belőle semmi, csak nagy léha *),
Hogy parasztnak is rosz, lebzsel kész-akarva,
Noha birna dolgot, mert erős, mint marha.
Most tehetd ablakba : húsa és kövére
Szépen nő naponként anyja örömére . . . . .“
Szóla György s kitoldá a szót egy kacajjal,
Melyre Miklós felbúg tompa hosszu jajjal :

„Átok és hazudság minden ige szádban,
Egy betű való sincs, Toldi György, a vádban.
Jól tudom mi lappang bokrodnak megette,
Ugy szeressen Isten, a hogy engemet te!
Rosz vagyok parasztnak, rosz vagyok vitéznek
Béresek között is től cudar csihésnek; **)
Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba,
Vesztenél, ha tudnál, egy vizes kanálba.

*) „Léha“ : gyáva és henye. — **) „Csihés“ : kin a többi kif belőle tréfát csufot űz, s mindenkinél alább való.

Azért hogy senkínek láb alatt ne legyek,
Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek;
Száz mérföld a világ, erre is, arra is:
Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is.
De a mi az enyém, azt elviszem innet:
Add ki, bátya, tüstént, a mi engem illet;
Add ki a jusomat: pénzt, paripát, fegyvert;
Azontul — az Isten áldjon minden embert."

„Itt a jus, kölök; ne mond hogy ki nem adtam!"
György kiált és arcul csapja, szintugy csattan.
Toldi Miklósnak sincs ám galambepéje,
Boszuállás lelke költözik beléje;
Szeme, mint az acél, a szikrát ugy hányja,
Ütni készül ökle csontos buzogánya;
György ijedve hátrál, oda van egészen:
E csapás utósó szélütése lészen;

S Györgyöt e csapással hűs verembe tennék,
Isten kenyeréből hol többé nem ennék,
Hol, mint egy repedt csont, deszka közé kötve
Itéletnapig sem forradozna össze :
De midőn az öcscse épen megrohanja,
Elsikoltja magát s közéjök fut anyja,
Testével takarja Györgyöt és ugy védi,
Pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti.

Most a szörnyü gyermek karját elereszté,
Fejét és szemeit búsan lefüggeszté,
S mintha most ocsúdnék forró-hideg lázból,
Tántorogva ment ki az apai házból.
Méne elbusulva, némán haragjában,
És leült az udvar távolabb zugában,
Ott fejét a térdin tenyerébe hajtá,
S zokogott magában, de senki sem hallá.

III. ÉNEK.

„Öcscsére Miklósra nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala.“

Ilosvai.

Bezzeg nem busultak ám az ősi házban,
Szintén eltörődtek az evés-ivásban.
Fölkelvén pedig jó Toldi György asztala :
‚Vitéz ő szolgái rudat hánynak vala.‘
Ifju vér, öreg bor fickándott erökben,
A fa dárda vigan perdült jobb kezökben;
Mindenik kötődék, hangosan nevetve,
S mint szilaj csikóé, magas volt a kedve.

Toldi György meg a mint torkig itta ette,
Egy öreg karszékbe ur-magát vetette,
És az eresz alól gyönyörködve nézi
Hogyan játszadoznak csintalan vitézi;
Majd, midőn meglátta a telek lábjában
Ülni öcscsét Miklóst nagy-busan magában,
Feltámad lelkének szennyes indulatja,
S nagy fejü legényit ily szókkal biztatja:

‚Hé, fiúk! amott ül egy túzok magában,
Orrát szárnya alá dugta nagy buvában;
Gunnyaszt, vagy dög is már? lássuk, fölrepül-e?
Meg kell a palánkot döngetni körüle!“

Mint kutyák közé ha nyulfiat lökének,
Kaptak a beszéden a szilaj legények.
Döng a deszkabástya Miklósnak megette,
Miklós a kudarcon ‚búskodik‘ felette.

Mert fölérni könnyű, könnyü nem csak észszel,
Hanem ököllel is, és megfogni kézzel,
Hogy csak őt boszantja mind e vastag tréfa,
Mely ugyan fejétől sem járt messze néha.

Toldi tűr azonban, bárha nem békével;
Birkozik nagy lelke fellázadt dühével;
Majd meggyőzi magát, s megvetéssel tűri,
Szolganép belőle a csufot hogy űzi.
Mert e nép eperszem volna haragjának,
Boszuló karjától ugy elhullanának
Mint a Sámsonétól, kiről irva vagyon,
Hogy ezer pogányt vert egy állcsonttal agyon.

Tűrte Miklós, tűrte a meddig tűrhette,
Azzal álla boszút, hogy csak fel sem vette;
Ugy mutatta, mintha nem is venné észre,
Fülét sem mozdítá a nagy döngetésre.

De, midőn egy dárda válla csontját érte,
Iszonyatosképen megharagutt érte,
S melyen ült, a malomkő-darabot, fogta,
Toldi György boszantó népe közé dobta.

Repül a nehéz kő : ki tudja hol áll meg?
Ki tudja hol áll meg s kit hogyan talál meg?
Fuss, ha futhatsz, Miklós! pallos alatt fejed!
Víz sem mossa rólad le a gyilkos nevet!
Elvadulsz, elzüllöl *) az apai háztól,
Mint a mely kivert kan elzüllik a nyájtól :
Ki egyet agyarral halálosan sérte,
Ugy aztán kimarta őt a többi érte.

Elrepült a nagy kő, és a hol leszálla,
Egy nemes vitéznek lőn szörnyü halála :
Mint olajütőben szétmállott a teste,
És az összetört hús vérolajt ereszte.

*) „Elzüllik" : elvadulva elkóborol.

Vérit a poros föld nagy-mohón felnyalta,
Két szemét halálos hályog eltakarta,
S a ki őt eloltá az a veszedelem
Mindenik bajtársnak fájt, csak ő neki nem.

György haragja pedig leszen rendkivüli,
Mert vitéz szolgáját igen keserűli.
Másfelől örül hogy gyilkos a testvére,
Kit, hogy elveszessen, most esik kezére.
Most ravasz szándékát, melynek úta görbe,
Eltakarja törvény és igazság örve,
És, hogy öcscsét biró hirével megrontsa,
El kell fogni nyomban, az kemény parancsa.

IV. ÉNEK.

„Igen kesergi Miklóst az ő anyja:
Titkon azért őtet éléssel táplálja.“

Ilosvai.

Mint a himszarvas, kit vadász sérte nyillal,
Fut sötét erdőbe sajgó fájdalmival,
Fut hideg forrásnak enyhitő vizére,
És ezerjófüvet tépni a sebére;
Jaj! de a forrásnak kiszáradt az ágya,
Az ezerjófüvet irúl sem találja,
Minden ág megtépte, tüske megszakgatta,
Ugyhogy még aléltabb most az isten-adta:

Ugy bolyonga Miklós. Nyakán ült a búja,
Oldalát kikezdte annak sarkantyúja,
S mint bezárt paripa, mely fölött az ól ég,
Szive a mellében akép hánykolódék.
Bujdosék az ‚Éren', bujdosék a ‚Nádon,'
Nincs hová lehajtsa fejét a világon.
Hasztalan kereste a magánosságot,
Mert beteg lelkének nem lelt orvosságot.

És mint a toportyán*), ha juhász kergette,
Magát egy kiszáradt nagy nádasba vette:
Ott is azt susogta a nád minden szála:
Széles e világon nincsen árvább nála.
Nádtors lőn az ágya, zsombok**) a párnája,
Isten kék egével födve a tanyája,
Mig nem a sötét éj szárnya alá vette
S fekete ponyvából sátort vont felette.

*) „Toportyán": réti farkas — **) „Zsombok": zsombék. Mint fazok fazék stb. Nálunk a zsombok divatos. A „zsombik" zsombéknak hibás kiejtése.

Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntösében,
De nem mert szemére szállni még sokáig,
Szinte a pirosló hajnal hasadtáig!
Mert félt a szunyogtól, félt a szúrós nádtól,
Jobban a nádasnak csörtető vadától,
Félt az üldözőknek távoli zajától,
De legis-legjobban Toldi nagy bajától.

Hanem a midőn már szépen megpitymallott,
És elült a szúnyog, és a zaj sem hallott,
Akkor lelopódzott a fiu fejére,
Két szárnyát teríté annak két szemére;
Aztán álommézet csókolt ajakára,
A kit mákvirágból gyüjte éjszakára;
Bűvös bájos mézet, ugy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.

De a kinos éhség azt is irígyelte,
Hajnali álmából csakhamar fölverte,
S addig ösztökélte, addig korbácsolta,
Mig a rétet összevissza barangolta;
Fölkereste fészkit a réti madárnak,
Szárcsa-, vadrucának, bíbicnek, sirálynak,
Házukat feltörte és kifosztogatta,
Tarka tojásikkal éhét elaltatta.

Vadmadár-tojással éh-szomját elvervén,
Szörnyen hányta a hab a jövőnek tervén:
Merre menjen? mihez fogjon? uramfia;
Nincsen hű lelkének hová fordulnia.
Mert elmenne könnyen, el is bujdokolna,
Ha az édes anyja előtte nem volna:
Jaj, de majd ha róla hírt nem hallanának,
Megrepedne szíve az édes anyjának.

Három napig magát ekép vesztegette,
Harmadik nap a nád megzörrent megette,
Azt gondolta farkas, meg se moccant karja,
Mert ellátta, hogy őt csak testvére marja.
Pedig Bence volt az, régi hű cseléde,
A kit anyja küldött fölkeresésére,
Ki nagy zokogással nyakába borulva
Igy szólott Miklóshoz egy kis idő mulva :

„Jaj! eszem a lelked, beh jó hogy meglellek,
Harmadnapja már hogy mindenütt kereslek ;
Tűvé tettem érted ezt a tenger rétet,
Soh' sem hittem hogy meglássalak ma téged.
Hogy vagy édes szolgám?*) nem haltál meg éhen?
Nem evett meg a vad ezen a vad réten?
Ét a tarsolyom, fogd, és egyél szépen; ne!
Ült hús, fehér cipó, kulacs bor van benne.“

*) „Szolgám“ : kedveskedő megszólítás ifjabbhoz, nem tekintve az egymás közti ur- vagy szolgai viszonyt.

Azzal a hű szolga szemét az ökléhez,
S öklét megtörölte ócska köntöséhez,
Letérdelt a földre, tarsolyát letette,
A mi csak volt benne, sorra mind kiszedte.
Asztalt is terített, csak ugy hevenyéből,
Az üres tarsolyból, meg a födeléből,
A cipót, kulacsot, pecsenyét rárakta,
Végre két almával a módját megadta.

Akkor elővette csillagos bicskáját,
Megkinálta vele kisebbik gazdáját;*)
Toldi a jó késsel a cipót fölszelte,
S a cipóval a hust jóizűen nyelte.
S mily örömmel nézte Bence, a hű szolga!
Jobban esett, mintha maga falta volna;
Mintha ő is ennék, ugy mozgott a szája,
Néha szinte könybe lábadt ősz pillája.

*) „Kisebbik gazda“ : a gazda fia vagy öcscse. Igy a nőnek a férje öcscse : „kisebbik ura.“

Mikor aztán Miklós az éhét elverte,
Bence a kulacsnak nyakát kitekerte :
A kulacs sikoltott és kibuggyant vére
Az öreg szolgának a keze fejére.
Ez meg a vörös bort urára köszönte,
Néhány kortyot előbb nyelve mellé önte,
S míg azt a fiúnak nyujtá jobb kezével,
Megtörülte száját inge elejével.

S a bor az öreget jó kedvre tüzelve,
Hogy' kinyilt a szive! hogy' megoldott nyelve!
Kezdte a beszédet Miklósnak nagyapján,
(Ostoros gyermek volt annál néha napján);
Azután fordítá apjára, anyjára,
Györgyre a bátyjára, végre önmagára,
S tán a szó belőle, míg a világ, folyna,
Ha Miklós szomorún így nem kezdte volna :

„Hajh! be zokon esik most hallgatnom téged!
Hagyd el, kérlek, hagyd el e fájós beszédet.
Máskor a tüzhelynél tengerit morzsolva,
Itéletnapig is elhallgattam volna.
Hányszor elbeszélted apám vitézségét!
Majd éjfél vetette minden este végét;
Aztán mily sokára tudtam elalunni!
Hajnalig se birtam a szemem lehunyni.

A mi volt, az nincs már : a mi jó volt, elmult;
Más pennával irnak; sorsom balra fordult;
Gyilkosságba estem, lettem bujdosóvá,
Hej, ki tudja mikor leszek bele jóvá?
De hiszem az Istent, az árvát sem hagyja,
Mert azért az árvák gondviselő atyja;
Tán veszett nevemet is lemossa vérem,
Mit fejemre kötte drága jó testvérem.

Nem születtem arra, érzem ezt magamban,
Hogy itt béka módra káka között lakjam;
Nem is teremtőztem béresnek, villásnak,
Hogy petrencét hordjak akárki fiának.
Már csak arra várok, hogy bealkonyodjék,
A világ mezőrűl haza takarodjék,
És akkor nyakamba veszem az országot,
Szél sem hoz felétek énrólam ujságot.“

Nagyon elbusúla Bence e beszéden,
Szánta kis gazdáját, hogy bujdosni mégyen,
Hallgatott sokáig s majd elfakadt sirva,
Bocskorán körmével kereszteket írva.
Végre megszólamlott s nagyon szépen kérte,
Ne nehezteljen meg Miklós gazda érte :
De ő ezen dolgát bolondságnak tartja,
Hogy fejét ily rögtön bujdosásnak adja.

‚Látod jó kis gazdám : György úr nem sokára,
Három négy nap mulva visszamegy Budára :
Akkor, a mi elmult, feledségbe mégyen,
Kis király leszesz te az egész vidéken.

Hát itt hagynál minket, sok derék cselédet,
Kit mint gyermekünket ugy szerettünk téged?
Itt hagynád a Bimbót s Lombárt*) a hajszását,
Kiknek hét vásáron sem találni mását?

Itt hagynád sokféle kedves mulatságod?
Párjával malomba ki emelne zsákot?
A malomkövet ki öltené karjára
Molnár legényeknek álmélkodására?

Ne menj, édes szolgám, jaj, ne menj messzére
Egész nagy falunak keserűségére;
Jaj! ne hagyd bitangul az ős Toldi házat,
Ne taszítsd a sírba jó édes anyádat.“

*) „Bimbó, Lombár“ : ökrök nevei.

Igy rimánkodott az, de kevésbe vette,
Fejét rázta Miklós, a hol nem szerette;
Hanem a mint anyját hozta fel végtére,
Követ hengerített a fiu szivére.
Nem felelt sokáig Bencének szavára,
Csak nézett sohajtva a susogó nádra,
S addig addig bámult a susogó nádra,
Nagy meleg könycsepp ült szeme pillájára.

S mintha törlené csak arca verítékét,
Tenyeréhéz törlé hivatlan vendégét:
Végig a kis ujján a köny földre csordult,
Ő pedig Bencéhez ily szavakkal fordult:
„Mondd meg ezt, jó Bence, az édes anyámnak:
Gyászba borult mostan csillaga fiának:
Egykorig nem látja, még nem is hall róla;
Eltemetik hírét, mintha meghalt volna.

„De azért nem hal meg, csak olyanténképen,
Mint midőn az ember elrejtezik mélyen,
És mikor fölébred bizonyos időre,
Csodálatos dolgot hallani felőle.

Rólam is hall még hírt, hogy mikor meghallja,
Még a csecsszopó is álmélkodik rajta:
Akkor anyám lelke repes a beszéden,
Csak meg ne szakadjon szive örömében.“

Ezt izente Miklós. Akkor a hű szolga
Az üres kulacsot tarsolyába tolta;
Megtörülte szépen csillagos bicskáját,
Összehajtogatta szalonnás ruháját*).

Aztán a tarisznyát félvállára vette,
Búcsut vévén, lábát útnak egyengette:
Ment is volna, nem is; gyakran visszanézett,
Végre a töretlen nád közt elenyészett.

*) „Szalonnás ruha“: darabka vászon a tarisznyában, melybe szalonnát vagy más zsiradékot takarnak.

V. ÉNEK.

„Az éren és nádon Miklós bujdosik vala."

Ilosvai.

Elfeküdt már a nap tul a nádas réten,
Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
De az éj erőt vett, csakhamar beronta,
Az eget, a földet bakacsinba vonta,
És kiverte szépen koporsószegével:
Fényes csillagoknak milljom-ezerével;
Végre a szép holdat előkerítette
S ezüst koszorúnak fejtül oda tette.

Miklós pedig indult a szokatlan útra,
Magát jobban-jobban a nádasba fúrta :
De mintha kötéllel vonták volna hátul,
Nem birt elszakadni az édes anyjától.
Vissza-visszanézett: hej, pedig mi haszna?
Egy teremtés sincs ott, a kit megláthatna,
Mégis visszanézett, sőt meg is fordulva,
Búcsut venni indult egy kis idő mulva.

S a mint visszafelé méne, mendegéle,
Egy helyütt a zsombék csak lesüppedt véle :
Réti farkas fészke volt épen alatta,
Benne két kis kölyke rítt az isten-adta.
Megsajnálta Miklós, hogy reájok hágott,
Simogatta a két árva kis jószágot,
Mint a juhász-bojtár, a mikor kapatja,
A komondor kölyköt végig simogatja.

Kár volt simogatni; csak vesztére tette;
Mert megzörren a nád hirtelen megette;
Jő az anya-farkas szörnyű ordítással,
Rohan a fiúnak, birkoznak egymással.
Fel-feláll a farkas hátulsó lábára,
Méri éles körmét Toldi orczájára,
Csattog a fejér fog vérszopó inyében,
S mintha szikrát hányna, csillog a holdfényen.

Toldi pedig magát serényül forgatja,
Öklének csapásit sürűn osztogatja:
Ömlik a vér száján és orrán a vadnak,
Nagy meredt szemei szörnyen kidagadnak.
Nyelve a szájában meg nem tudna férni,
Csattogó fogával azt is összevérzi,
Mint veszett kutyáé csorog véres nyála
Senki sem látott már dühösb vadat nála.

Miklós a kötődést únni kezdi végre,
Lábát sem resteli híni segítségre,
S mint midőn a bika dolgozik szarvával,
Fölveti a farkast egy erős rugással.
Messze az avasba esik a vad állat,
Nagy darab helyütt letördeli a nádat,
És a mint lehulla puffanó eséssel,
Nagyot üt a földre hangos nyekkenéssel.

De lám, mintha ördög volna belé bújva,
Egyet hengeredik s talpra ugrik újra,
Elordítja magát keserves haraggal,
S mégyen uj csatára köszörült fogakkal.
Körmeit Miklósnak a vállába mártja,
Száját a fejénél két araszra tátja,
S hátulsó lábával úgy szorítja térdét,
Pusztítsa el Isten a kegyetlen férgét!

Ez még csak mehetne, de most jő a nagyja :
Ordít a hímfarkas s hátul megtámadja;
—Mit csinálsz most Miklós? jaj, dehogy birsz vélek!
Ezer lelked volna, mégis megölnének. —
Semmi baj! az neki a tulajdonsága,
Hogy, ha nő veszélye, nő a bátorsága :
Kisegíti magát, soha se féltsétek,
Nem válik belőle farkasoknak étek.

Mert a mint a nőstény ölre ment s birokra,
Megszorítja torkát Toldi két marokra.
Csak kifordul körme a fiu nyakából,
Kifogy minden erő a horgas inából.
Szeme is kidülled, véres könnyel telve,
Mint egy nagy csoroszlya lóg ki zöldes nyelve :
Nem kiment belőle, benszorult a pára,
A hogy eltátotta, úgy marad az álla.

Akkor fogja Toldi, jót kanyarít véle,
És a kanhoz vágja, mely rohan feléje;
Fölkel az dühösen s hogy megint lecsapja,
Párját fekhelyéből mérgesen harapja.
És pedig világos, hogy megint fölkelne,
Ha Miklós előre neki nem felelne :
De úgy elpaskolja most a nősténnyével,
Hogy világ végéig sem támad többé fel.

Toldi a vadaktól így megmenekülvén,
Megpihent kevéssé egy zsombékra ülvén,
A farkas fiakban sem volt már lehellet,
Eltaposva nyúltak Toldi lába mellett.
Távolabb fekütt az anyjok, meg a párja;
Tisztán sütött rájok a hold karikája,
Hidegen tekintett a rét fenekébe,
Mint egy arany tepsi szétmeredt a képe.

Miklós az elméjét mindenképen hányta,
Nem mondhatnám pedig, hogy a farkast szánta,
Hanem gondolkozott az ő farkasáról,
Öt elnyelni vágyó rosz szivű bátyjáról,
De hát mért akarja bátyja őt megenni,
Mért akar hóhéra, nem testvére lenni?
Vagy mikor járt Miklós neki ártalmára?
Mért feni agyarát jó atyjafiára?

Mert hiszen, ha példát farkasokról vészen:
Ott is a roszabbik az ő bátyja lészen:
Fészkit oltalmazza a mezőnek vadja,
Ki nem ingerelte, azt meg nem támadja.
Vagy ha néha gyomra készti öldöklésre,
Nem bánt senkit aztán, ha csillapul éhe;
Akkor is barmoknak tizedelve nyáját,
Megkiméli mindég a maga fajtáját.

De az ő testvére — de az ő testvére,
Ki mondja meg neki : mért tör életére?
Nem csillapul máskép, csak vérével, szomja?
Vagy ha birtokából jó öcscsét kinyomja?
Hátha annak, a ki szomjuhozza vérit,
Mint a farkasoknak most, megadná bérit?
Vagy talán emberben tartósabb a pára,
És azért nincs Györgynek végső éjszakája.....?

.....Állj meg, állj meg, Toldi! gyilkos a szándékod,
Jaj ne vess boszúdnak véres martalékot.
Tudd meg : a legyilkolt atyafinak vére
Boszuért kiált fel az egek egére.
Tudd meg : ha megölnéd tennen testvéredet,
Akkor meggyilkolnád örök életedet;
Ne félj, fenn az isten; ő majd igazat lát,
Bízd rá a büntető boszuállás dolgát.

— Most, mintha valami ötlenék eszébe,
Hirtelen felállott s a vadakhoz lépe,
Gyorsan fölvetette őket a vállára,
Úgy indult veszélyes éjjeli útjára.
Ment nagy sebbel-lobbal a nád erdejében,
Nagy hosszu sikátort fúrt azon mentében,
Hátul a két farkas csüngött a sarkáig,
Vissza sem tekintett az anyja házáig.

VI. ÉNEK.

„Anyja Toldi Györgynek Miklóst szánja vala.“

Ilosvai.

Szépen süt le a hold Nagyfalu tornyára,
Gyepszélen fejérlik Toldi Lőrincz háza;
Háta megett annak nagy gyümölcskert zöldel,
Mely fölérne holmi alföldi erdővel.
Kertre nyilik a ház egyik ajtócskája;
Ott van Toldinénak a hálószobája;
Rozmarin bokor van gyászos ablakában:
A körül leskődik a fiu magában.

Farkasait Miklós, a mint oda ére,
Letevé a kertnek harmatos gyepére.
Ő meg, mintha lopni jőne, lábujjhegyen,
Édes anyja záros ajtajához megyen.
Soká hallgatózik, mindenütt hiában;
Mert csak egy szu perczeg a szemöldökfában;
Zörgetne is, nem is; bátorsága nincsen,
Csak úgy tétovázik keze a kilincsen.

Ejnye, hát hol járhat most ez a félsz*) benne?
Máskor a sárkánynyal is birokra menne;
Édes anyját félti igen-igen nagyon,
Nehogy a zörejre szörnyen felriadjon.
Az is megeshetnék, hogy ha igy fölverné,
Ablakát, ajtóját megnyitni sem merné,
Hanem zajt csinálna hangos sikoltással,
S tán nem is tudnának szólni majd egymással.

*) „Félsz“ : népies, „félelem“ helyett.

Azért a két farkast fölveszi vállára :
Elkerül a háznak másik oldalára :
Minden élő állat elpihent ott, kinn, benn:
Még csak a kutyák is alusznak egy színben.
Nyitva áll az ajtó: látszik a György ágya:
Hosszu fejér kendőt terít a hold rája;
Alatta pediglen a ház ereszének
Őrálló legényi sorban heverésznek.

Minden alszik. Miklós sem tétováz sokat,
Küszöbre fekteti le a farkasokat,
Aztán a lándzsákat a kezébe kapja
Melyek a fal mellé voltak támogatva;
Őrállók ruháit földre szegzi vélek,
Hogy ne kelhessenek, majd mikor kelnének,
Bemegy a szobába. Jaj! most Toldi Györgyöt,
Ha még el nem vitte, elviszi az ördög.

Ott lesi Miklós a szúnyogháló mellett,
Györgyből mikép hortyog ki s be a lehellet;
Egy marokszoritás — s ha száz lelke volna,
Mégis elhallgatna, többet nem horkolna.
De Miklós elkezdi : „no megölhetnélek,
Megérdemlenéd, ha rá vinne a lélek,
Hanem most egyszer nem leszek ártásodra,
Csak hogy itt is voltam, azt adom tudtodra.“

Azzal a két farkast az ölébe vette,
Az öreg nyoszolya szélire fektette,
Így beszélve nekik : „tente, tente szépen :
A testvér bátyátok fekszik itten épen.“
Maga pedig ment a benyiló szobába,
Melyben asztalnál ült anyja gyász ruhába' :
Asztalon két öklét egymásra fektette,
Búbánosat fejét arra eresztette.

Hasztalan leskődött ott az édes álom,
Nem birt általtörni a szomoruságon,
És utójára is csalással ejté meg,
Köntösét elkérte a hideglelésnek;
Ugy furá magát be tarkójába hátul,
Futkosott sarkáig s vissza a sarkától,
Összezsibbasztotta, megrészegítette:
Ennyibe került, míg elszenderíthette.

Még így sem sokáig tartott szunnyadása:
Felrebbenté Miklós csendes kopogása,
Felriadt az asszony, mihelyt meghallotta,
De Miklós előre így bátoritotta:
„Édes anyám asszony, ne féljen kegyelmed:
Nem hozok a házra semmi veszedelmet,
Bállehet hogy éjjel járok mint a lélek,
De ha nappal jőnék, tudja, megölnének.“

Nem is félt az özvegy a mint ezt hallotta,
Karjával a fiát általszoritotta,
Egy fillér kis darab, de annyi hely sincsen,
Hová az orcáján csókvetést ne hintsen.
„Jaj! hát látlak ismét! be sohse' gondoltam,
Majd kétségbe estem, érted majd megholtam,
De Istenem! minek beszélek oly nagyon:
Bátyád urad itt a másik házban vagyon."

Ennyit mondott anyja; többet nem is szólna,
Ha mindjárt a széles Hortobágyon volna,
Ott is úgy ölelné, szive elfogódnék,
Szája hosszu néma csókra kulcsolódnék.
Érzi Miklós hogy mint reszket az ölében,
Tán lerogyna ha ő nem tartaná szépen;
Pedig ő is szörnyen meg vala indulva,
Nem is felelt mindjárt, csak jó idő mulva.

Tartani akarta magát, de hiába!
Mintha tűt szurnának orra cimpájába,
Vagy mintha alatta reszelnének tormát,
Tekerő nyilallást érze olyan formát.
Megáradva hulla könye két szemének,
Az ábrázatjára kedves szülőjének,
S mint mikor két hegyről összefut a patak,
A két féle könyek egybe szakadtanak.

Végre szivét Miklós megkeményítette,
Szemét anyja őszes hajához értette,
Összeszedte magát s fölegyenesedvén,
Valahogy erőt vett ríni való kedvén.
És szólott anyjához következő szókkal:
„Hagyjon fel kegyelmed kicsinység a csókkal;
Szakmány módra van rám mérve minden óra
Jöttem kegyelmedhez búcsutvevő szóra.

„Nem remélem hogy itt maradásom legyen
György miá, kit Isten akárhová tegyen;
Végre még gyilkosa lennék, attól félek.....
Nem! az soh'sem leszek — arról nem beszélek, —
Hanem annyit mondok : ne búsuljon kelmed;
Vesse ki szivéből azt a nagy félelmet :
Nem azért megyek el, hogy vissza ne jőjek;
Hiszem a teremtőt, még addig nem öl meg.

„Nagy erőt érezek mind a két karomban,
Nem vesztegetem azt szérün és malomban;
Édes apámnak is hallám vitézségét :
Hát csak én gyaláznám meg a nemzetségét?
Felmegyek Budára bajnok katonának,
Mutatok valamit ottan a királynak,
Olyat, a mi nem lesz bátyám szégyenére,
Sőt irígység miatt megszakad a lépe.

„Azért szépen kérem, édes anyámasszony,
Soha se aggódjék, soha se sirasson;
A ki meg sem halt még, minek azt siratni,
Mikor a halott sem fog halott maradni....?“
Többet is beszélne még a szülőjének,
Ha az ebek alant nem üvöltenének,
De mihelyt ezt hallá, mindjárt észrevette,
Hogy imént egy dolgát balgatagul tette.

A kutyák haragját nem egyéb okozta,
Hanem hogy a farkast az udvarba hozta,
Már most felugatják ezek a cselédet;
Azért csak rövidre fogta a beszédet:
„Nincs időm továbbra hogy marádjak itten,
Kegyelmedet pedig áldja meg az Isten;
Áldja meg az Isten ezen a világon:
Még a másikon is, szivemből kivánom.“

„Áldjon meg! áldjon meg!“... anyja eddig mondta,
Hogy, ki áldjon? vagy kit? azt csakugy gondolta;
Tudta, hogy az, a ki a szivet vizsgálja
Minden kivánságát benne megtalálja.
Hát mikor melléről elszakadt a gyermek,
Kínját elbeszélni nyelve nincs embernek:
Lelke volt talán a lánc közöttük, a ki
Nem kikapcsolódott: tövestül szakadt ki.

A kutyák azonban nyíttak és szűköltek,
Csúnya üvöltéssel az ajtóig jöttek,
Feltápászkodtak a szolgák ügygyel-bajjal,
Györgyöt is fölverték a fertelmes zajjal.
„Ki járt itt? mi járt itt?“ igy óbégatának,
Hogy a két farkasra reá akadának.
„Ez a Miklós dolga! ezt más nem tehette!
Utána! utána! ilyen szedte vette!“

S mint mikor egy fészek lódarázs fellázad,
Olybá képzelhetni most az egész házat :
Bukdosnak egymásban a széles tornácon,
Futkosnak szanaszét gyalog vagy lóháton.
Merre? vagy hová fut? azt egyik sem tudja,
A bolondok útát jobbra balra futja;
Végre György úr őket összeszidva rútul,
Megy elül s a többi mind utána zúdul.

Hallja-é az özvegy e vadászi lármát,
Kürtölést, kurjantást, kopók csaholását?
Hallja, mint kiáltják : elébe! elébe!
S tudja ki elébe? hogy Miklós elébe?
Nem! ezt ő nem hallja. Eltüntén fiának
Gyönge lábinai megtántorodának,
Lehanyatlott szépen a megvetett ágyra :
Isten tudja, meddig tart az ájulása.

VII. ÉNEK.

„Oly igen megszáná az asszony siralmát,
Mondá, hogy megállja nekie boszuját.“

Ilosvai.

Kinek az ég alatt már senkie sincsen,
Ne féljen : felfogja ügyét a jó Isten.
Toldi Miklósét is lám miként felfogta :
A holdat egy vastag felhőbe burkolta;
Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott,
Zengett az ég szörnyen, csattogott, villámlott :
Az Isten haragja megütött egy hajdut,
Vége lett azonnal, még csak el sem jajdult.

Nem vette tréfára Toldi György a dolgot.
Hogy az Isten nyila feje körül forgott,
Elszéledt kutyáit visszakürtöltette,
Kósza népe is mind összegyült megette :
De bizony közel volt akkor már a reggel,
Hogy haza vergődött az ázott sereggel,
S a volt a legnagyobb boszusága neki,
Hogy a mit elgondolt, még sem vihette ki.

Miklós messze tette magát azon éjjel,
Szembeszállt esővel, villámmal és széllel,
És midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte.
Ki volt utitársa a kietlen pusztán?
A nap ment utána a kék egen uszván :
Elérte, elhagyta; ott hagyta magában,
A barátságtalan nedves éjszakában.

Háromszor hagyá el. Negyedik nap, délben,
Nagy hegyek lebegtek délibáb vizében :
Bámult Miklós, mert ő olyat soh'sem látott,
A hegyet bámulta nem a délibábot.
Sietett, sietett, ámbár vala fáradt;
Estenden meglátta a budai várat;
S még nem ment le a nap midőn oda ére
Híres nevezetes Rákos mezejére.

Rákosnak mezője tőszomszédos Pesttel,
Pest alatt ért össze utasunk az esttel.
Találkoztak pedig egy temető mellett,
Temetőben új sír dombja sötétellett.
De miféle sírnak sötétlik ott dombja,
Arra Miklósnak most van is nincs is gondja :
Hosszu gyászruhában — mindenható Isten! —
Édes anyja bókol egy pár új kereszten.

Pedig nem anyja volt, csak szakasztott mása;
Követ meglágyítna keserves sirása:
Hát Miklós ugyan hogy ne szánná meg nagyon,
Holott neki kőnél lágyabb szive vagyon?
Meg is esett szive, oda is ment hozzá,
Hogy kiért? miért sír? tőle tudakozá,
És a gyászos özvegy (mert özvegy volt nyilván),
Így felelt szavára keservesen sírván:

„Jaj, fiam! ne kérdezd az én esetemet:
Ma temettem el két vitéz gyermekemet:
Duna szigetében gyilkolá meg egy cseh,
Isten a pokoltól soha meg ne mentse.“
Többet nem szólhatott, ezt is csak tördelve;
Nagy zokogás miatt elállott a nyelve;
Letérdelt a sírnak fekete dombjára,
S nyögött, leborulván a két keresztfára.

Sokáig tartott így. Miklós pedig várta,
Hadd szünjék az asszony keserves sírása;
Szünt is egyszer aztán, legalább úgy látszott:
Nem rí oly erősen, egy kicsit juházott.
Akkor monda néki: „hallom, a mint hallom,
Az asszony baját, de nem értem, megvallom;
Két fiát megölték, ki ölé meg és mért?
Ha megölték: nincs ki vért kivánjon vérért?“

Fölegyenesedék e szavakat hallván,
S erőt vett az asszony kegyetlen fájdalmán;
Sovány is, halvány is volt az ábrázatja,
Csak a két nagy szeme sötétellett rajta.
„Vért a vérért, mondod? O jaj! senki sincsen
Az én keservembe ki belé tekintsen;
Puszta a szivem, mint kopár őszi tarló,
A melyről leszedte a kalászt a sarló.“

Toldi pedig monda : „Ne sírjon kegyelmed,
Csak nem támad már fel a két vitéz gyermek :
De ne legyen nekem az Isten Istenem,
Ha boszút nem állok érettek a csehen.
Hanem kérem szépen (s látja, nem hiában),
Mondja el a dolgot Isten igazában;
Özvegy édes anyám van nekem is otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegy asszonyt.“

Ekkor a bús asszony neki bátorodva,
Hogy' esett, mint esett, mind elpanaszolta :
Duna szigetében öklelődzik egy cseh,
S szörnyűképen szolgál neki a szerencse;
Kérkedik nagy fenjen, magát hányja veti,
A magyar nemzetet csúfra emlegeti :
Sok bajnok kiment már életre, halálra,
Özvegyet, árvát és jajszót hagyni hátra.

Tegnap állt ki az ő két levente fia;
Nem volt fél országban olyan pár dalia,
Nem volt a világon olyan jó két gyermek :
És most egymás mellett egy sírban hevernek!
Elrémült a világ; nem is akadt már ma,
A ki a kegyetlen csehvel szembe szállna;
Pedig megint ott lesz a szigetben reggel,
Istent káromoló gőgös beszédekkel.

Így megértve Miklós a bajnak mivoltát,
Tovább az asszonynyal nem közlötte dolgát,
Hanem köszönt s indult Pestnek városába,
Menet nagy dolgokat forgatván magába'.
Utcáról utcára ment nagy sebbel-lobbal,
Mintha ott a járást ő tudná legjobban,
Pedig csak ödöngött előre meg hátra :
Kebelén kenyere, hátán volt a háza.

VIII. ÉNEK.

„..... Király .....
Ha tartaná Miklóst otthon, irá nagy kárnak.“

Ilosvai.

Toldi György pediglen kigondolta bölcsen,
(Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem)
Kigondolta, mondom, kifőzte magában:
Mikép legyen úrrá öcscse vagyonában.
Hát előbb, mint Miklós, ő is Budán termett,
Hogy Lajos királynál megássa a vermet,
Fel is ment, mihelyest leszállott a lórul,
S ilyen ajánlást tett a szegény fiúrul.

„Felséges királyom! keserű az nékem,
A mit jelenteni gyász kötelességem;
Keserű, mert vizzé csak nem válik a vér,
Csak testvér marad az, a ki egyszer testvér.“
Itt elhagyta, s mintha erősen zokogna,
Szemét egy kendővel ugyancsak nyomkodta;
Veres lett a szeme a nagy dörzsölésre,
De könyet a király nem vett benne észre.

A király azonban ilyenképen szóla:
„Nem is hallottam még hogy testvéred volna,
Udvaromba miért soha nem vezetted;
Be sem is mutattad, meg sem ismertetted?“
György pedig felele: „o, uram királyom!
Nekem az kiváltkép szégyenem és gyászom,
De, —“ (s nagyot sohajtott erre az egy dé-re),
„rdemetlen volna királyom kegyére.

„Miklós a tizedik esztendőben járván,
Kimúlt szegény apánk s ő elmaradt árván,
Apja helyett apja én akartam lenni,
S belőle, mint illik, jó vitézt nevelni :
De korhely, buta lőn; jóra semmi kedve,
Hon maradt, betyárnak, pórnak nevekedve;
Pedig erő benne volna módnélkűli :
De mi haszna? lebzsel és a bajt kerűli.“

Felelt a jó király : „ejnye bizony nagy kár,
Mégis roszul tetted, hogy róla hallgattál,
Azt mondád : igen nagy erő lakik benne :
Csodálnám, ha harcra kedve még sem lenne.
De a mi elhaladt, nem mult el végképen,
Hozd fel őt, hadd lássam, hozd fel kérlek szépen,
Megtanul, majd meglásd, az én iskolámban;
Ha nem, úgy is elmegy egy közember számban.“

„Köszönöm, köszönöm felséged kegyelmét,
Méltatlan öcsémről ily jó hiedelmét,
De jaj! minden késő : öcsém el van veszve,
Szántszándékkal való gyilkosságba esve!
Jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a számat,
Megölé némely nap szerető szolgámat.....“
Monda György és nyögve egy kő szentre borult :
A király rá nézett s képe elkomorult.

Hogy miért borult el a király orcája,
Azt nem mondta Györgynek, ez sem tudokálta,
Hallgattak sokáig; végre a fenséges
Király így töré meg a nagy csendességet :
„Mégis van egy módon kegyelem számára,
Hozasd fel a fiut mielőbb Budára :
Egy erős cseh ví bajt Duna szigetében,
Sok derék vitézem mult ki már kezében.

Hadd jöjön fel öcséd és álljon ki avval:
Vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal,
Ha győz, úgy derék fi, méltó kegyelemre;
Ha nem, úgy vétkeért meg leszen büntetve.“
Ezt mondá a király; de nem örült rajta
A jó szivű bátya, sőt ekkép sohajta:
„Jaj! mérthogy öcsémnek már ez is későn jön:
Elment, bujdosóvá lett az egész földön.

Hová, hová nem lett? elosont a háztól,
El sem bucsuzott csak a kapufélfától,
Híre, hamva eltünt, elveszett az útja;
Él-e, hal-e már most? a jó Isten tudja.“
Így sopánkodott György álnoksággal telve,
Hej pedig hamis volt neki teste lelke,
A foga fejérit mindjárt kimutatta,
Beszédének sorját emígy fordította:

„Neki már világ és törvény szerint vége,
Jól tudom, rám nézne földi öröksége,
El is foglalhatnám, elvehetném joggal,
Hogyha ugy akarnék bánni a dologgal.
De azt mondaná majd egyik avagy másik,
Toldi György az öcscse birtokára vágyik.
Lám ni! azt a háztól világra zavarta,
Aztán fogta, minden földét elfoglalta.

„Pedig Isten mentsen, hogy így elfoglaljam,
S a világ boszantó rágalmait halljam!
Aztán meg ki áll jót, hogy reám nem törne,
S elvett birtokáért öcsém meg nem ölne.
Ezt én nem akarom és nem is tanácsos,
Hanem im letészem széked zsámolyához:
Hogy ki legméltóbb rá, felséged tudhatja,
Királyi adomány-képen annak adja.“

Elmondá Toldi György és hajlonga mélyen :
A király kilátta mi szándéka légyen;
Kitalálta szépen a fő gondolatot,
Melyet Toldi György ur szépen elhallgatott:
Királyi levelet ohajtott felőle,
Hogy öcscsét könnyebben kitudja belőle,
Ha netán kegyelmet nyerne idő mulva,
És az öröksége után felindulna.

Hidegen mosolygott a fenséges király,
S így fogá meg Györgyöt saját szavainál :
„Öcséd örökségét, jól van, elfogadom,
S rá te vagy legméltóbb, tehát néked adom:
Olyan feltétellel adom pedig néked,
Hogy ha holnap a cseh bajnokot kivégzed,
Vár fokára tűzöd a levágott fejet :
Úgy nyered királyi függő pecsétemet.“

Toldi György veresebb lön a főzött ráknál,
Homályosan látott a szép napvilágnál,
A faragott képek táncoltak körűle,
Csak kicsibe mult el, hogy le nem szédűle;
Aztán egy hidegség végig futott rajta,
Fázott, még is izzadt; elsápadt az arca,
Elsápadt, hogy annyi vér se maradt benne,
Mennyi egy szúnyognak egyszer elég lenne.

Megszólamlott aztán végre valahára,
S így felelt szomorán a király szavára:
„Mondom: nekem nem kell az öcsém vagyonja,
Én lemondtam róla, lelkemet ne nyomja.“
Így szólott s köszönt a fenségeş királynak,
Haza ment s neki állt otthon a hajának,
Neki esett tépni, homlokát öklözni:
Csak lesték a szolgák: kell-e már kötözni?

IX. ÉNEK.

„Bika rugaszkodván kötél szakadt vala . . . . .
Miklósnak akkoron sok máj adatott vala."

Ilosvai.

Pest város utcáin fényes holdvilág van,
Sok kémény fejérlik fenn a holdvilágban;
Barna zsindelytetők hunnyászkodnak alább,
Megborítva mintegy a ház egész falát.

Azt hinné az ember : a padláson laknak,
Azért csinálták azt sokkal magasabbnak;
Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer ujra kezdve.

Sok bolyongás után végre kifáradva,
Letelepült Miklós az utcán egy padra;
Úri nép jött ment ott: asszony, lány és férfi,
Miklós nézte őket, el is unta nézni.
‚Aláfüggesztette fejét nagy bánatban,
Mert egy pénze is nincs üres tarsolyában,‘
Pedig négy nap óta csak gombát mit evett,
Melyet vándorolva útfélen szedhetett.

Hirtelen nagy lárma, nagy sikoltás támad:
Tűz van-e vagy árvíz, vagy víják a várat?
Nincsen tűz sem árvíz, nem is jó ellenség,
Hanem van egy másik rémítő jelenség:
Egy nagy szilaj bika fut a keskeny utcán,
Valahogyan vágó hidrul szabadulván;
Bömböl és sikangat, és a vért szagolja,
Mely füléből ömlik s szügyét végig folyja.

Mészáros legények merre láttak, széllel
Iramodtak egy-egy hurkoló kötéllel,
És míg magok biztos helyre nem jutának,
Addig rá sem értek szólni a kutyának.

Volt pedig a hidnál hat erős szelindek,
Utána uszíták a bikának mindet,
A kutyák szaladtak, nem is voltak restek,
A bika fülének és marjának estek.

Mihelyt egyik kutya a fülét megvérzé,
S fülében a bika a fájdalmat érzé,
Elbődüle szörnyen és lerázta őket,
Elszórá füléről a fülönfüggőket.

Hullottak az ebek, hogy jobban sem kellett,
Nagyokat püffentek a házfalak mellett,
Egy-egy darab fül, hús ha maradt szájokban,
Agyarkodva rágták kínos haragjokban.

A vágólegények csak kiálták: „fogd, fogd!“
De a veszett állat karikára forgott,
S a mely kutya egyszer hozzá közelített,
Annak ő szarvával repülni segített.
Egyiket bedobta a szomszéd udvarra,
Másiknak a bélit ontotta ki szarva,
A vágók pedig, hisz' mit tehettek másat?
Biztaták keményen a — döglött kutyákat.

A bika azonban, mint a zúgó szélvész,
Nem nézte az utnak sem hosszát, sem szélét,
Annak tartott, a kit elül-utol talált,
Futá minden ember a bizonyos halált.
Sikolt a fejérnép, esve már kétségbe;
Férfiak kiáltják: elébe, elébe!
De egy sincsen, a ki elébe fordulna,
Hanem még a furu-lyukba is bebúna.

Toldi nem futott el, csak felállott szépen,
S a bikát bevárta az utcaközépen.
„Mit akarsz te fickó! tán bolond vagy? nem látd
A dühös bikát, hogy jön egyenesen rád?“
Látta Miklós bizony, hogy ne látta volna?
„Csak kiáltozzatok“ magában gondolta,
S elbocsátá a szót a két füle mellett,
Minthogy látni már most a bikához kellett.

Mert alighogy Miklóst a bika meglátta,
Rémitőt sikkantott és a port kapálta,
Azután úgy szórta a földet szarvával,
Mintha szérün pelyvát forgatna villával,
Egyszersmind erősen neki rugaszkodva,
Szarvát öklelőre nagy lebocsátotta.
„Oda van! vége van! jaj, jaj!“ sikoltának
Minden ablakából a pesti utcának.

Dehogy van! lábával elébe toppantott,
Rémitő szavával erőset kurjantott:
E fogással visszahökkenté a marhát,
S azon pillanatban megragadta szarvát,
Vágószékre voná két szarvánál fogva,
A mészárosokat előkiáltotta,
Nagy-sokára el is jöttek azok oztán,
Erős köteleket és pányvákat hozván.

Megköték a bikát vastag gerendához,
Szarvát lenyügözték az első lábához;
A nép szélyeloszlott; a vágó legények
Egy kis házikóba fekünni menének.
Miklós meg leült a vágóhid szélére,
Ott akarván tanyát fogni azon éjre;
Fejének párnája a szin ágasa volt,
Lepedőt sugárból terített rá a hold.

De a mészárosok nem engedék neki,
Hogy a vágószinben magát pihenje ki,
Egy jó darab májat kilöktek elébe,
S menjen onnan, mondák, „anyja keservébe.“
„Ez hát a jutalma száz meg száz életnek,
Hogy a megmentőnek alamizsnát vetnek —“
Gondolá s a májat ott a földön hagyta,
Jött egy éhes kutya, annak odaadta.

Aztán ment az utcán. Sok helyütt susogta
Valaki : „ez volt az, a ki szarvon fogta;“
Sok helyen látott még egy-két emberképet,
Ablakból, kapuból a mint vissza lépett.
Aztán becsapódott az ablak táblája,
Hallott a kapukon kulcsnak csikorgása,
Aztán csendesség lön, hideg, embertelen;
„Hát nekem“ mond Toldi „hol lesz már tüzhelyem?“

Hányféle dolgok nem jutottak eszébe!
Előtte lebegett édes anyja képe,
Mint mikor hozzá ment bucsuvétel végett,
S nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett.
Akkor is oly csendes méla éjszaka volt,
Akkor is oly tisztán csillogott le a hold,
Akkor is ki volt ő mindennünnen zárva,
Nyughelyet nem adott senki éjszakára.

Majd az édes anyja képét oda hagyva,
Az özvegy asszonyra repült gondolatja,
Hogy' sirt a kereszten, két kezét hogy' törte,
A' miért a vad cseh két fiát megölte.
Fogadása jut most eszébe s így sohajt:
Oh mikép víhatnék holnap én aval bajt?
Hol vagyon paizsom, páncélom, fegyverem?
Fog-e a cseh bajnok szembe szállni velem?

Oh! bizony mit sem hajt a cseh bajnok énrám,
Kinevet, kigúnyol és fél vállról néz rám,
Vagy talán hozzá még közel sem bocsátnak,
„Félre innen, rongyos!“ mondják, ha meglátnak.“
S nagyon elbusitá Miklóst e gondolat,
Lassan ment az utcán, sohajtott nagyokat,
Meg-megállt, szemét a föld felé meresztve,
Mintha lába előtt valamit keresne.

Egyszer föltekinte, képe is felvidult,
Azt gondolnák hogy fut, úgy menésnek indult,
Ment, ment egyenesen a temetőkertbe,
Hol imént a síró gyászos asszonyt lelte.
Könnyü eltalálni, mi lehetett célja,
Volt a két fiúnak fegyvere páncélja;
„Felveszem azt,“ monda, és örült előre :
Jaj! hogy ez az öröm is elpártolt tőle.

Össze-visszajárta a temetőkertet,
De nem lelt abban egy elátkozott lelket:
Hol keresse már most az özvegynek lakját?
Budapest városát sok ezeren lakják.
Látta, hogy hiában minden akaratja,
Erős fogadását hiában fogadta;
Könnyü dibdáb játék maga, esküvése,
Pajkos gyermek a sors, csak úgy játszik véle.

És mivelhogy szállást az élők nem adtak,
Elpihent tanyáján hideg halottaknak;
Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet
Hűvös éj sírt arra örökösök helyett.
Fölnézett az égre, az országutjára*),
Keservesen gondolt bujdosó voltára;
S mint a mely madár van elröppenő félben,
Úgy tett a reménység hervatag szivében.

*) „Országutja“ : tejut az égen.

X. ÉNEK.

„Anyja Toldi Györgynek szolgát azon kéré,
Jó Toldi Miklósnak ha lészen szüksége,
Akkor rozskenyeret eleibe tégye.“

Ilosvai.

A játszi reménység a midőn imette*)
A boldogtalannál hitelét vesztette,
Álmot küld szemére, kecsegtető álmot,
Avval édesíti a nyomoruságot.
Toldi is álmában csehen győzedelmet,
És nyert a királytól vétkeért kegyelmet;
Drága gyöngyös fegyver csillogott kezében,
Drágább örömkönyü anyja két szemében.

*) „Imette“ : ébren, nem álomban.

Lódobogás hallék : elrepült az álom,
Feltekinte Toldi a szép holdvilágon,
Messze látott volna, hanemhogy nem kellett,
A lóhátas ott ment a temető mellett.

S ki volt a lóhátas? Nem hitt a szemének,
Midőn abban a vén Bencét ismeré meg :
„Hé! ki az? hová messz? te vagy, öreg Bence?
Istenem! nem lehet! milyen nagy szerencse!“

Bezzeg mondhatná is már a tisztes szolga
Hogy nem a vén Bence, hanem ez s ez volna,
Mikor Toldi Miklós letépte lováról,
S minden port lecsókolt ráncos orcájáról!

De Bence mind ebből egyebet nem értett,
Csak hogy sírból ugrott reá egy kisértet;
Hosszasan leckézte Miklós a vén szolgát,
Míg fel birta fogni a dolog mivoltát.

Hanem mikor aztán felfogta eszével,
Halála napjáig sem feledheté el;
Nem feledheté el soha az uradta,
Mint ijedt meg a nagy örömnek miatta;
Mint nem hitt szemének egészen, csak félig;
Csontjait hogyan megtapogatta végig;
S hogy' megeredt a köny két öreg szeméből,
Mint a záporeső Isten fellegéből.

Az öröm, a panasz jó sokáig tarta,
Elbeszélte Miklós a mi történt rajta,
De tudnivaló hogy nem beszélt folytában:
Anyját kérdte minden tizedik szavában.
Hogy' van édes anyám? nem beteg-e szegény?
Búskodik-e nagyon elveszett gyermekén?
Nála dőzsöl-e még s mit csinál a másik?
Jaj! szegény anyámmal ugy-e roszul bánik?

De értésül adta Bence a fiúnak,
Magát anyja miatt sohse adja búnak,
György sem háborítja, oda hagyta másnap,
Nem is repeszté meg szivét a nagy bánat;
Csak látni szeretné Miklóst minden áron,
És ha feltalálja széles e világon,
Fölkeresi bizony-bizonynyal igérte,
Ha ötven mérföldet kell is menni érte.

„Nem is egyébiránt indított el engem
Fölkeresni téged, Miklós, édes lelkem,
Hanem hogy legyek hű ápoló cseléded,
Gondoskodjam róla, mikor mi szükséged.
Akármerre jársz, kelsz, ott legyek sarkadnál,
Legyek segítségül, ha bajba akadnál . . . . . .“
Ezt mondotta Bence s ezenkivül mennyit!
Ki győzné azt versbeszedni valamennyit!

Arra határozták, hogy csak ott meghálnak;
Bence egy abrakot adott a lovának,
Abrak is, kenyér is volt a kápa mellett,
Nem röstelte Bence az efféle terhet;
Egy öblös tarisznyát is emelt a kápa,
Könyökig nyult Bence a nagy tarisznyába;
Kihúzott valamit, és így szóla: „itt van;
Nesze, szolgám, madár-látta cipót *) hoztam.

Édes anyád asszony ezt neked küldötte,
Maga dagasztotta, maga is sütötte,
És megparancsolta erős-kegyetlenül,
Hogy saját kezedbe adjam szegetlenül.“
Azzal átaladta, kést is adott mellé;
Néki veti Miklós és ugyancsak szelné:
De nem hogy a cipó válna el derékon,
Hanem a kés tört el, pedig nem volt vékony.

*) „Madár látta cipó“ vagy „kenyér“: Igy kedveskedik a paraszt gyermekének azon kenyérdarabbal, melyet a tarisznyában útról, vagy mezőről hozott.

Az öreg csodálta : „ejnye! hogy a kőben
Fútta úgy meg a szél az átalvetőben!
Nézte a kést : hová illik a darabja,
Gondolá : jó volna, ha összeragadna.
Hanem Miklós bizony nem esett kétségbe
Hogy éhen hal, midőn kenyér van kezébe':
Feltöré a cipót tétovázás nélkül,
S ime egy darab vas hull ki közepébül.

Felvette a vasat lába mellől Bence :
Hát nem darab vas volt, hanem vas szelence,
Könnyen felnyitotta, nem volt semmi zárja,
Bele nézett, hát csak elállt szeme szája :
Vert arany volt benne, nem kettő sem három,
Hanem a mióta megvan a világon,
(Pedig kenyerének javát már megette)
Annyit soh'sem látott, azt erősitette.

Hát Miklós nem örült a váratlan kincsen?
Hogy ne örült volna, abból semmi sincsen,
Szörnyüképen örült, ugrált örömében,
A holnapi napot forgatá eszében :
Hogy' veszen majd fegyvert, szép ruhát magának!
Hogyan veszi fejét a ‚cseh Mikolának'!
Hogy' lesz ez? hogy' lesz az? — De hányféle hogy-ot,
Hányféle szép dolgot össze nem álmodott!

Mikor mind a ketten eleget örültek,
Megolvasni a pénzt egy sírdombra dültek;
Toldi a tokjából egyenként szedte ki,
Bence pedig tartá a két markát neki.
És így szóla Bence : „no te öreg tenyér!
Ilyet sohsem kaptál, bezzeg viszkethetnél. *)
De minek beszélek, a szám majd hibázik —"
„Nem biz az, kerek szám lett : kijárta százig.

*) „Viszkethetnél." A nép tenyere viszketéséből azt jósolja, hogy pénzt fog kapni.

„Most hallgass szavamra, jámbor szolga Bence :
Nesze tedd el, itt van kilencvenkilence;
De a századikat könnyü helyütt hagyom :
Megiszszuk, mivel most magas kedvem vagyon.“
Váltig ellenkeznék benne a hű szolga,
Ha nyergén kulacsa ki nem száradt volna :
Kivül nedves ugyan, a harmat megeste,
De a belsejébe csiholni*) lehetne.

Nem is messze kellett fáradni a végett;
Csak közel találtak egy szegény csapszéket :
Szennyes is, rongyos is volt az öreg csárda,
Oda illett volna Hortobágy síkjára.
Egy szomjú kútágas ácsorgott előtte,
Bence nyerges lovát a mellé kötötte;
Toldi pedig bement : sötét volt a házba,
Bele vágta fejét a szemöldökfába.

*) „Csiholni lehetne“ : szikrát fogna a szárazság miatt.

„Hé! kocsmáros! hol vagy? a teremburádat!
Alszol, vagy meghaltál? mért nem gyújtsz világot?“
„Dehogy alszom, (kit hoz a forgószél megint?)
Itt a mécs, bor is lesz : itce kell-e vagy pint?“
„Nem kell pint sem itce, hiába is adnád,
Egy csöppet se hozz, vagy hozz egy öreg kannát!“
Elühmgette magát a csaplár e szóra,
Gondolván magában : most akadt ivóra.

Bence a tarisznyát béhozá ezalatt :
Miklósnak ugyancsak jól esett a falat,
Rakta is szaporán, alig győzte nyelni,
Három sem érkeznék vele versenyt enni.
Mikor pedig a nagy kanna megérkezett,
Mint a birkozásnák neki gyürekezett;
Felhajtá majd félig az öt pintes pohárt;
Bence megsokalta : „az Istenért! megárt.“

„Árt, nem árt, én azzal keveset gondolok,
Terád pedig kicsit tartozik a dolog;
Ha örül az ember, csak nyűg hogy van esze;
Temessük el azt ma, itt van, igyál nesze!“
Avval oda adta az edényt Bencének :
Reszketett a keze az öreg legénynek,
Nem is bátorkodott inni egyszer sokat;
Mindig megolvasta titkon a kortyokat.

Míg ezek történtek a felső asztalon,
A kemencénél megpendült a cimbalom :
Egy öreg cimbalmos hevert a szurdékban,
Már alutt, de fölkelt, hallva hogy vendég van.
Toldi meg a kannát felkapá kezébe,
És kipattant vele vígan a középrő :
Ivott is, táncolt is; majd leszakadt a ház,
Bence mindig mondta : „megárt a bor, vigyázz.“

„Árt, nem árt, én avval nem gondolok! haj rá!“ —
És az öreg kannát magasan felhajtá,
„Búsuljon a lovad, elég nagy a feje;
Nem volt ilyen kedvem, van száz esztendeje.
Kannát nekem csaplár! pintet az öregnek!
Mert nehéz a kanna : kezei remegnek.“
Megfogadta a szót a bormérő ember :
Bence a pintesből iszogatott renddel.

„Haj rá! haj! lakjuk el a búbánat torát;
Álmos a csaplárunk : igyuk meg a borát!
Igyál vén cimbalom : mindjárt rád locsolom.“
„Belém inkább uram : amúgy iszonyodom.“
„Magadéból ingyen! hallod-e kocsmáros!
Tégy úgy, mintha innál.“ „Uram! nem lesz káros?“
„Ha csak ennyit tudtok,“ monda Miklós, „inni :
Igya meg a föld a maradékot : így ni!“

S végig önté a bort a szoba földjére :
„Rázta fejét Bence s így tett rá, hogy : éjnye!“
Toldi pedig rakta ugyancsak a táncát,
Verte a fejével a mestergerendát.
Széles jó kedvében kurjantott nagyokat,
Ivott, megint táncolt : megint ivott sokat;
De mértéket tartott az öreg cimbora :
Csak apránként fogyott a pintesből bora.

Egyszer elhallgatott, Miklóst nem dorgálta;
Nehéz lett a feje, húzta a lócára,
Elszaladt előle a boglyakemence,
Felborult üléből, úgy elgyengült Bence,
Toldi is belé unt a mulatozásba,
Asztalon leborult két izmos karjára :
(Meztelen karjában dagadtak az erek)
Úgy aludt el, úgy hált a hatalmas gyerek.

XI. ÉNEK.

„Meg kell ma itt halni tudod egyikünknek,
Nem szükség a hajó oztán holt embernek.“

Ilosvai.

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét,
S eltakarta vele az égboltnak felét,
De nem volt oly kényes a bársony ruhába',
Hogy be ne pillantson a szegény csárdába.
Betekint fél szemmel egy törött ablakon,
Hát csak a cimbalmost látja benn egy padon,
Kinn sem lát egyebet az öreg szolgánál,
A ki dolgát végzi jó Rigó lovánál.

Aztán széttekinte Pesten és Budában,
Nézegette magát a széles Dunában :
Duna folyóviznek piros lett a habja,
Közepén egy barna csolnak úszott rajta.
A csolnakban Toldi, nem egyéb, evezett,
Messze felborzolta a lapát a vizet;
Fényes apró csöppek hulltak a magasból,
Mintha zápor esnék piros kalárisból.

Csak hamar is átkelt Toldi a nagy vizen,
Megkötè csolnakát a budai részen,
Kiszállott belőle s nagy-sebesen méne,
Hogy keressen olyat, a mi neki kéne :
Szép aranyos fegyvert és ruhát magának,
Cifra új szerszámot jó Rigó lovának,
A Rigónak, a kit hozott hű szolgája,
Mert otthon is az volt kedves paripája.

Vett is a mit kivánt : paist, szépet, nagyot;
Dolmányán a szabó parasztot*) nem hagyott,
Mindenütt belepte az aranypaszománt;
Vett sisakot, páncélt, hét tollú buzogányt,
Kopját is, gerelyt is, mindenféle fegyvert,
Melyeket Budán a legjobbik kovács vert;
Ezüstös, aranyos, sallangos szerszámot;
Egy szó annyi mint száz : mindent megvásárlott.

Hogy a csárdába ért, felöltözött szépen,
Tollas buzogányát forgatá kezében,
Akkor bútt fel a nap az ég karimáján,
Meg is akadt szeme a fiu ruháján.
A Rigó sem az volt, a ki tegnap estve,
Sárral, úti porral szürke színre festve,
Hanem fekete, mint a fekete bogár,
Elsikamlott szőrén a fényes napsugár.

*) „Paraszt" : puszta, csupasz.

Hát mikor ráadták a nyalka szerszámot,
Mint illett neki, hogy ragyogott csillámlott!
Mikor hátára ült jó gazdája Toldi,
Körülnézte magát s elkezdett táncolni.
Akkor „hopp!“ s mint a szél, a ki most szabadúl,
Vitte Toldit a ló oly kegyetlen vadúl;
Bence könyes szemmel ballagott utána;
Fájt, hogy búcsut sem vett tőle kis gazdája.

Mi történt ez alatt a budai szélen?
Hallgassatok rá csak, azt is elbeszélem.
A király sátora vala ott felvonva;
Tiszta kék selyemből volt a sátorponyva;
Róla, mint az öklöm (ha kicsit nem mondok)
Lógtak köröskörül oly nagy arany bojtok:
Messze kiösmerszett a többitől, bátor
Egymást érte ottan a sok úri sátor.

Drága karos rengők dagadóra tömve,
Bársonynyal bevonva, aranynyal áttörve,
Álltak a sátorban gyönyörű szép renddel,
Kiknél szebbeket már nem képzelhet ember.
Egy öreg szék is volt a kellő középen,
Fényes drágakővel kipitykézve szépen,
Nagy arany körmével a földet karmolta,
Mely bársony pokróccal szinte be volt vonva.

A sátrak el voltak rekesztve korláttal,
Tilos volt parasztnak lépni azon átal;
Kivül fegyveres nép és tömérdek ember
Az üres sátrakat majd elnyelte szemmel.
Duna partjaig nyult a korlát kétfelül,
Nagy üres tér maradt a korláton belül,
Olyan, hogy egy marhavásárnak is elég
Lenne, ha a marhát oda eresztenék.

Dunapartban egy nagy zászló volt felütve,
S tarka-barka csolnak a nyeléhez kötve;
Nem különben pedig a pesti oldalon,
Lobogó oda fenn, csolnak volt a habon,
Széles utca a viz : ember a sövénye;
Közepén a sziget nyúlik fel beléje,
Gyilkos sziget volt ez : már heted nap óta
Vérrel élt, mikép a vérszopó pióca.

Egyszer jön a nagy cseh Buda vára felől,
Táncol nagy lovával a korláton belől;
Káromkodik csúnyán, a magyart böcsmérli ;
Hogy nincs a ki merje magát vele mérni.
De ime hirtelen a pesti oldalon
Nagy örömzaj támad és nagy riadalom :
Ismeretlen bajnok fekete paripán
Vágtat a zászlóhoz és mérkőzni kiván.

Sisakellenzője le vagyon bocsátva,
Csúcsáról fejér toll libeg-lobog hátra;
Toldi (mert hisz' ő volt) a tollat levészi,
Mindjárt ott teremnek a király vitézi,
S eveznek a tollal, minthogy tisztök tartja,
A cseh bajvivóhoz a budai partra;
Vérszin a cseh tolla, fölcseréli vele:
A bajra hivásnak volt e dolog jele.

Ezalatt a várba gyors híradók mentek,
A király lejött és sok nagy úri rendek,
A két bajnok pedig csolnakon egyszerre
Indult s érkezett meg a bajvivó helyre.
Ott Miklós, mihelyest partot ért a lába,
Csolnokát berúgta a széles Dunába:
Mintha korcsolyázna, futott az a habon,
Partba vágta orrát a pesti oldalon*).

*) Szájhagyomány szerint.

Cseh vitéz kérdezé : miért cselekedte,
Hajóját a Dunán hogy elereszteté?
„Nem egyébért, vitéz“ Miklós így felelt meg,
„Hanem hogy egy csolnak elég egy embernek :
Egyikünknek itt ma gyászos lesz a vége.
S nem lesz a halottnak hajóra szüksége.“
Monda Toldi, avval kezét összetette,
Buzgón fohászkodva Istent emlitette.

Azután így szóla : „vitéz! addsza kezed :
Te sem bántál soha, én sem sértettelek;
Ha haragunnál is, egy órád sincs hátra,
S a halálos ágyon ki meg nem bocsátna?“
Erre a cseh nyujtá vaskeztyűs tenyerét,
Hogy összeroppantsa vele Miklós kezét;
Észrevette Miklós a dolgot előre,
S a cseh barátságát jókor megelőzte.

Összeszedte Toldi roppant nagy erejét,
S megszoritá szörnyen a bajnok tenyerét;
Engedett a keztyű és összelapúla,
Kihasadozott a csehnek minden újja*).
S mint mikor tavaszszal, ha lágy idő fordúl,
A házak ereszén a jégcsap megcsordúl:
Úgy csordúlt ki a vér minden ujja végén.
Elszörnyedt a bajnok Toldi erősségén.

Aztán megragadta Toldi csak úgy kézzel,
Rángatá a csehet szörnyű erejével,
Ropogott keze közt, elolvadt a teste;
Végre így könyörgött a cseh térdre esve:
„Kérlek édes fiam! ne kivánd halálom,
Minden vagyonomat im neked ajánlom,
Tizenkét vitéznek drága sok marháját,
Vitézlő magammal minden apródságát.“

*) Szájhagyomány szerint.

Toldinak a szive hajlott a kérésen,
„Legyen úgy“ felele, „marhádat elvészem,
De azt is koránsem magamnak kivánom,
Két vitézt megöltél : az anyjoknak szánom.
Most, mint alamizsnát megadom életed,
Hanem tégy hit alatt erős igéretet :
Hogy habár mély tenger nyelné el hazádat,
A mi országunkra még sem teszed lábad.“

Mindent felfogadott a bajnok ijedten,
S békével mentek a csolnak felé ketten,
Hát egyszer a nagy cseh, neki húzakodva,
Toldihoz hátulról hozzá vág orozva.
Szerencse, hogy Toldi a Duna tükrében
Meglátta s megkapá a kardot kezében.
Leborult a nagy cseh : „kegyelem! irgalom!“
Eredj, kérd Istentől : útad megmutatom.“

S a mely kardot ő az álnok csehtől elvett,
Avval adott neki örökös kegyelmet.
Iziben*) elmetszé fejét a testétől,
Piros lett a nagy kard gazdája vérétől.
Toldi felmutatja a fejet a kardon,
Nagy rivalgás támad két felől a parton:
Tapsolnak, kiáltnak, zászlót lobogtatnak;
Buda nagy hegyei visszakurjongatnak.

*) „Iziben“: hamarjában.

XII. ÉNEK.

„Király azért őtet fejéhez választá,
És tizenkét lóra neki hópénzt adata.“

Ilosvai.

Mikor Toldi Miklós megfogá a csehet,
És az ijedtében legott térdre esett,
Igen megörvendett a fenséges király,
Könybe lábadt szeme a nagy öröm miá,
S így szólt az urakhoz, kik mellette voltak:
„Úgy hiszem, ez a cseh nem fog víni holnap;
Most akadt emberre, a ki megtanítja:
Máskor hogy' gyalázza a magyart s hogy szidja.

„De ki az a bajnok? nem ösmered Toldi?
Ki ismeri? Én nem tudom elgondolni;
Nincs egy jóra való vitéz országomban,
A kit ne ismerjek s nevét meg ne mondjam :
De ily erőt, mint a mely van e vitézben,
Én nem tapasztaltam soha emberkézben;
Félek nem magyar lesz; pedig nem lenne szép,
Ha más víná ki a magyar becsületét.

Egyébiránt, legyen magyar, avvagy német,
Nagy csapástól menti meg a magyar népet;
El is veszi tőlem jutalmát gazdagon,
Toldi gyilkos öcscse részét neki adom.“
Toldi György e szóra csakugy hűle-fűle
Szét nézett, hallja-e más is őkivűle?
Összesúgtak-búgtak az úri emberek :
Hogy gyilkos öcscse van, annak örűltenek.

Mikor pedig Miklós a csehet kiszabta,
S kisebbik darabját kardján felmutatta,
Tüstént parancsolá király ő fensége,
Tizenkét aranyos vitéz menjen érte,
El is mentek azok szép zászlós sajkával,
S vitték a királyhoz Toldit nagy pompával,
A király szólt: „bajnok! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved s mutassad vitézi arcodat.“

Térdre esett most a király lábainál,
S így kezdette Miklós: „o felséges király!
Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó,
Hogyan lettem azzá? tudj' a mindentudó.
Magam sem tudom hogy', esém gyilkosságba,
S elzaklatott bátyám a széles világba:
Én meg ide jöttem feladni tettemet,
S várni vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.“

Ily bátran beszéle Miklós a királynak,
Felnyomá rostélyát acél sisakjának :
Halvány is, piros is volt az ábrázatja,
Mert bánat és öröm osztozának rajta.
Tetszett a királynak szép fiatal képe,
Azért nyájasan ily kérdést tön elébe :
„Nemdenem a Toldi Lőrinc fia volnál?“
Miklós a fejével rá ütött e szónál.

Akkor az urakhoz fordult a felséges
Király s ekkép tartott hatalmas beszédet :
„Urak! hű vitézim! ide hallgassatok,
Mert nem tréfaság az, a mit most hallotok :
Toldi György testvére ez a vitéz gyermek,
S György azon van, hogyan ásson ennek vermet,
Hogyan zárhatná ki öcscsét örökéből,
Hogy tagadhatná ki a nemzetségéből.

„Tudom minden csínyát, mert végére jártam;
Azért most szemébe mondom neki bátran:
Árván maradt öcscsét parasztnak nevelte,
Mert nagy erőt sejtett benne s irígyelte,
Mert attól félt, hogy a Miklós erős karja
Az ő hirét nevét homályba takarja;
Mert — de'jszen tudja azt az ő gonosz lelke,
Öcscsét rangja szerint miért nem nevelte.

„Azt is tudom, hogy ő ingerlé a minap,
S úgy talált megütni egy boszantó inast;
Kivallák szolgái, mi módon tartatott
A testvéröcscsére embervadászatot.
Nem úgy van, Toldi György? de úgy van! a király
Minek volna, ha nem tudná, ki mi csinál?
Egy ilyen testvérre annyi roszat kenni,
Ki csupán magától ennyire birt menni!“

Nagy tetszés követte a király beszédét,
Zsenge korához ily ritka bölcseségét;
Toldi György pedig lesütè fejét mélyen,
Csakhogy a föld alá nem bútt szégyenében.

A király most szemét Miklósra vetette,
Vállát kegyelmesen meg-megveregette;
És monda nyájasan: „ifju vitéz, állj fel:
Eladott a bátyád, de többször nem ád el.

„Én neked a földön ím kegyelmet adok;
Kérd Istent, remélem Isten is adni fog;
Birjad békességben birtokod ha rád száll,
Nem volt az, mióta megvan, jobb gazdánál.

És hogy haragosod ne legyen a szomszéd,
Ime bátyád önként neked adja részét:
Vértagadó testvér! nemde úgy van? érted?
Hogy ősi birtokod öcsédnek igérted?“

György meredt szemeket vetett a királyra,
Hej dehogy mert nem-et mondani szavára!
Mert villogott szeme, és iszonyú pogány
Harag sötétellett a király homlokán.
„Jól van," mond a király „igen, a felelet?
„Jól van! Erről még ma írsz öröklevelet;
Most pedig, miután így kipróbáltalak,
Mondom : udvaromnál többé ne lássalak.

Megszólalt most Miklós : „felséges királyom!
Bátyám birtokára egy cseppet sem vágyom;
A magamé sem kell, legyen tied, bátya,
Teljék vele fösvény szived kivánsága :
Csak azon könyörgök móstan felségednek :
Vegyen be sergébe csupán köz embernek :
Jó az Isten, jót ad : megszerezi kardom
A mire szükségem leszen, avval tartom."

Felelt a nagy király : „ne légy olyan gyermek;
Hogyan vennélek én hitvány közembernek?
Királyi fejemhez választalak téged,
S mán kezdve tizenkét lóra jár hópénzed.“
De míg ezt elmondta, az alatt leoldott
Derekáról egy nagy cifra rezes kardot :
Gyémánt a cifrája, arany volt a reze,
Toldinak nyujtotta, s monda : „kösd fel, nesze!“

Semmit se' mondhatna s adhatna királya,
A mi Toldinak ily örömet csinálna,
Pénzért, gazdaságért hej dehogy cserélne :
Dárius kincsének még oda sem nézne*).
Azért akarta is szépen megköszönni,
De a szó nem akart a nyelvére jönni,
A király azonban nem neheztelt érte,
Mert az együgyű szív nyelvén nagyon érte.

*) „Oda sem néz neki“ : tréfás kitétel : körülbelül ennyit tesz : fel sem veszi, rá sem hajt.

És hogy örömében ne maradjon hiány,
Hogy beteljék mind az, a mit szive kiván,
Épen mintha álma kezdődnék most elől,
Anyját látja jőni a korlátok felől.
Elfelejtett mindent és futott elébe,
Kimélve szorítá páncélos ölébe,
Nem szólott egyik sem, nem sírt, nem nevetett,
Csak az öreg Bence rítt a hátok megett.

Végre a nagy öröm, mely szivöket nyomta,
Mint a terhes fölleg mérgét kiontotta,
Szemökből a zápor bőségesen hullott,
Akkor könnyült szivvel Toldiné így szólott:
Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom,
Csakhogy szép orcádat még egyszer láthatom;
Be szép vagy! be nagyon illel leventének!
Isten sem teremtett tégedet egyébnek."

Miklós pedig monda : „nem megjövendőltem,
Hogy előbb vagy utóbb bajnok lesz belőlem?
De nem köszönöm azt magam erejének :
Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének.
Már most Toldi Györgygyel lakhelyet cserélünk,
Ő Nagyfaluba megy, mi pedig itt élünk :
Valaha tán ő is hozzám édesedik;
Ha nem, irígykedjék míg el nem temetik.“

Igy szerette anyját a daliás gyermek,
Szivét nem bántá még nyila szerelemnek;
Nem is lön asszonynyal tartós barátsága,
Azután sem lépett soha házasságra.
Rettenetes vitéz támadott belőle,
Kalász módra hullt az ellenség előtte,
Védte az erőtlent, a királyt, országot;
Csuda dolgairól irtak krónikákat.

Senki sem állhatott ellent haragjának,
De ingét is oda adta barátjának,
S ha nem ellenkedett senki az országgal,
Örömest tanyázott a vig cimborákkal.
Nem hagyott sok marhát, földet és kincseket,
Nem az örökségen civódó gyermeket:
De, kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső híre-neve fenmaradt örökre.

Pest, 1858. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

Hasonló alakban, a mint ezen kiadás s szinte hasonló áron, azaz:

30 pengőkrajczár

egy-egy kötetért, a következő

elismert becses és népszerü munkák,

minden hiteles könyvárusnál kaphatók:

Eötvös József, *A Karthausi.* Négy kötet	2	ft.	— kr.
Jósika, *Abafi.* Regény. Két kötet	1	„	— „
— *Zólyomi.* Regény. Egy kötet . . .	—	„	30 „
— *Az utolsó Bátori.* Három kötet . .	1	„	30 „
— *A Csekek Magyarországban.* 4 kötet	2	„	— „
— *Zrinyi a költő.* Négy kötet . . .	2	„	— „
— *A könnyelmüek.* Két kötet	1	„	— „
Boldogháza, *buzditó és oktató történet.* 23 képpel	—	„	30 „
Dickens, *Nehéz idők.* Angol után három kötet	1	„	30 „
— *Pusztaház.* Angol után tiz kötet	5	„	— „
Freytag G., *Kalmár és báró.* Hét kötet . .	3	„	30 „
Mesék, franczia után, ujra szerkeszté *Czuczor Gergely.* 60 képpel	—	„	30 „
Garam, *Adomák és élczek.* Két kötet . . .	1	„	— „

Sajtó alatt:

Jósika Miklós, *kisebb regényei és beszélyei.* 8 kötet	4	„	— „

Heckenast Gusztáv,
kiadó-könyvárus Pesten,
baráttér, kalap- s himző-utczai sarokház 1. sz. a.

Ajánljuk a t. közönségnek

Kisfaludy Sándor munkáinak

teljes és legujabb kiadását ezen czim alatt:

KISFALUDI

KISFALUDY SÁNDOR

MINDEN MUNKÁI.

Kiadta

Toldy Ferencz.

Hat kötetben, a költő arczképével.

Kis 8-rét. Velinpap. Csinosan füzve ára mind a hat kötetnek 6 ft. — Vörös vászonba kötve 9 ft. pp.

TARTALMA:

I. kötet. Himfy szerelmei. — II. kötet. Regék a magyar elöidöből. — III. kötet. Regék a magyar elöidöből. — IV. kötet. Eredeti magyar játékszin: 1. Hunyady János. — V. kötet. 2. Az emberszivnek örvényei. 3. A Dárday-ház. — VI. kötet. 4. Kún László. 5. A lelkes magyar leány.

Disz-kiadás 1 kötetben magas 4-rét.

A költő arczképével.

Füzve 4 ft. — Fél vászonba kötve 5 ft. pp.

☞ Kapható minden könyvárusnál ugy mint az alulirt kiadónál is

Heckenast Gusztáv,

kiadó-könyvárus Pesten,

baráttér, kalap- s hímző-utczai sarokház 1. sz. a.

TOLDI ESTÉJE.

KÖLTŐI BESZÉLY

HAT ÉNEKBEN.

IRTA

ARANY JÁNOS.

PEST, 1859.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

I. ÉNEK.

„Tholdira királynak egyszer lőn haragja, . . .
Három esztendeig nem ment bé udvarba."
Illosvai.

Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele,
Rövidebb rövidebb lesz a napnak utja,
És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja.
Megpihen legszélén az égi határnak
S int az öregeknek : „benneteket várlak!“
Megrezdül a feje sok öregnek erre :
Egymás után mégis mennek a nyughelyre.

Így pihent akkor is; így tekinte vissza;
Síma volt a mező, a menny pedig tiszta;
Milliom kis naptól ragyogott a mező :
Akárhova nézett, csak azt látta : ez ő!
Itt egy tócsa tükrén, s felvetődő halán,
Ott egy kis bogáron, s a gyep pókfonalán,
Mindenütt, mindenütt, meddig szeme kilát,
Láthatá a vén nap önnön iafiát.

Sok felé tekinte, módja is volt ebben,
De most Nagyfalura nézdegélt legszebben,
Nagyfalu helységben a Toldi kertjére :
Tán az őszi fáknak hulló levelére?...
Tán az árnyékokra, hogy mind arczra esnek,
S leborúlva hosszan, tőle búcsut vesznek?...
Tán a kurta pejre, melly, a hol csak leli,
A felmagzott burjánt nagybúsan legeli?....

Tán erre, tán arra.... tán a kőkeresztre,
Melly egy kis domb alján földbe volt eresztve?....
Sem erre, sem arra : Toldit, az *öreget*
Nézte, hogyan térdel a sir dombja megett.
Nincsen már hajának egy fekete szála,
Öveig lenyúlik szép ezüst szakálla,
Szép fehér szakálla, mellyet a mig térdel,
Kebelére kulcsol összefont kezével.

Imádkozik ottan csendesen és mélán,
Néha egy köny csillog szeme alsó héján,
Néha, de csak ritkán, megmoczczan az ajka,
Ám egy hang, mi nem sok, annyi sincsen rajta.
Feje felett átment a zimankós élet,
Tele most hideg, de csendes tiszta tél lett,
Három éve már, hogy nem az udvart lesi,
Hanem a megigért jobb hazát keresi.

Három éve történt, hogy az agg levente
A király haragját ősz fejére vette,
Gáncsolván az udvart, annak puha kényét,
Csinosabb szokásit és olaszos fényét.
Szálka volt szemében a sok diszpalota,
Szüntelen csak zsémbelt : „nem való ő oda,“
Míg, szaván marasztva, elküldé a király :
Hazamene halni, és most holt hire jár.

Megavult az ős ház, a zápor lemosta,
Az idő, e vén sas, szörnyen megrugdosta,
Érzi a megoszlás napját, hogy eljöve,
Földre kivánkozik majd mindenik köve.
Apró szelek, mikor repűlni tanulnak,
Födeléből egy-egy léczközét lefúnak;
Egyszer majd neki vág a zivatar apja,
Beléölti szarvát és a földhöz csapja.

Ott van még az ablak, melly a kertre nyílik,
De rozmarinbokor benne már nem diszlik;
Ott van a kis ajtó, de hej megvetkezett!
Belöle a szú is régen kiéhezett.
Rozsdás a kilincse; sarka, a mint fordul,
Mintha fájna néki, ríva megcsikordul,
Pedig tudja bölcsen, merre van a nyitja
S emeli az *öreg Bencze* mikor nyitja.

Bencze Toldinak volt fegyvernök vitéze,
Sokszor volt urával háborúban része,
Akkor csak komázott a kaszás halállal,
Most inkább rőzsefát vinne görnyedt vállal.*)
Hej! pedig öreg már, sirban a fél lába,
Épen ollyan, mind az apja hajdanába'
Apja, a *vén Bencze*, kitől nemcsak nevet
Hanem hűséget is mintegy örökbe vett.

*) Czélzás az ismert mesére: „A halál és az öreg".

Az öreg fegyvernök megállt a küszöbön,
Észrevette Toldit túl a keskeny kövön;
Mutató ujjával béfogá ajakát,
A köhögéstől is türtőztette magát,
A lovat vigyázta, mert itatni kellett. —
Azonban felállott Toldi a sir mellett,
Inte a cselédnek s parancsolta neki :
Egy kapát, egy ásót hozzon egyszerre ki.

Kötve hitt a szolga saját füleinek,
Hej szerette volna megkérdeni : minek?
Vetéményezésnek nincs immár ideje,
Nem is volt e kertben, van husz esztendeje.
Igy töprenkedék, de csak felment azonban,
Lelt ásót és kapát négy kamara lomban,
Lehozá, — az ásót a földbe ütötte
S szemeit urára kérdve függesztette.

De Toldi Benczére nem is igen nézett,
Fogta, a gyepen egy kis helyet péczézett,
Négy lépés a hossza, széle csak felényi :
Nem nehéz dolog azt ásóval kimérni.

Bencze meg csak nézte, tünődvén magában :
Mit akar gazdája sirhalom hosszában?
Sirhalom tövében annak ásnak árkot,
A ki nem lát többé fényes napvilágot.

Nagy szeget ütött ez a Bencze fejébe,
Gondolkozott, hogy mint kerüljön elébe?
Tudta, hogy Toldinál áros a felelet,
Századik szavára alig szól egy felet.

Azért nem is merte megkérdezni tőle,
Csak nézett hol őrá, hol az ásott földre :
Vitéz Toldi Miklós galambősz fejére
S a keskeny gödörnek fekete földére.

Végre feltalálta hogyan jusson szóhoz,
S ekkép szólamolt meg, nyulván az ásóhoz;
„Hadd segitsek, uram; illetlen az nékem
Hogy itten — kezemet összedugva — nézem.
Ugy sem ástam én *sirt* — haótától óta....“
Itt beszédét rögtön félbeszakitotta
S nézett gazdájára hunyorított szemmel,
Lesve, hogy felel majd igennel, vagy nemmel.

De urának nem volt kedve azt ráhagyni,
Egy szóval se' mondta, sir lesz-e hát, vagy mi?
Mint a béfagyott tó, nyugodt volt az arcza,
Nincs szél a világon a mi felzavarja.
Benczének ez a kép egy betűt se' mondott,
Sőt tán még nevelte az előbbi gondot,
Sötét szomorúság, mint egy messze felleg,
Hirt adott szelével, hogy veszély közelget.

Toldi nem bocsátván el az ásó nyelét,
A kapát vevé fel a hűséges cseléd :
Csak folyt, csak folydogált szó ne'kül a munka,
Végre Bencze a nagy hallgatást elunta.
Nem is hallgatását unta el annyira,
Titkos félelemnek furdalá a nyila :
Akkor kell a sir, ha a háznál halott van,
De a hol halott nincs, minek ásnak ottan?

Mégsem mert kezdeni egyenesen belé,
Csak amugy távolról kerülgetett felé :
„Nagy jó uram, tréfán kivül, megkövetem,
Hogy mi sirt ásnánk most, sehogy sem hihetem.
Igaz, sirnak indult az egész formája,
Épen egy emberre van kimérve szája,
Széle, hossza megvan s ha kiássuk mélyét,
Át-alhatja benne egy halott az éjét.

Oh, de hát, mennybéli szentséges angyalok!
Ki belé fekügyék, hol vagyon a halott?
Máskor volt halottunk, mint terített kéve,
Kiterítve szépen csata mezejére;
Akkor volt halottunk s nem temettük őket,
Most nincsen, és mégis vájjuk ezt a földet; —
Az egész házunknál nincs egy árva lélek
Rajtunk kivül, a kit ebbe temetnének.“

Bencze itt egy kissé elhagyá beszédét,
Letörlé tenyérrel arcza verítékét,
Két öreg markán a nedvet eldörzsölte
Hogy ne csúszszon ki a kapanyél belőle.
Időt akart adni hogy feleljen Toldi,
De a vén Miklósnak nem jött kedve szólni;
Hogy tehát az idő ne teljék hiába,
Visszament beszéde kerékvágásába :

„A ki volt halottunk, kedves életében,
Csendes sirban fekszik eltemetve régen :
Kedves nagyasszonynak Toldi Lőrincz nője,
Annak a neve van metszve ezen kőre.
Elkopott az irás — dejszen nem is csoda,
Negyven éve lesz már hogy bevésték oda;
Elmosá a zápor — dejszen csak hadd mossa :
Ugy sem soká lesz már a ki azt olvassa....“

Fölegyenesedék e szavakat hallván
S végignéze Toldi a sir puszta halmán:
Szemei sokáig, sokáig nyugvának
Mohos kő keresztjén jó édes anyjának.
De nem szóla semmit, mintha néma volna,
Rátekinte a vén fegyverhordozóra,
Szeme járásából nem tetszett ki harag,
Mintha mondaná, hogy „beszélj, nem bántalak.“

Hát beszélt is Bencze, mert nagyon kilátta
Hogy ma őrá szorult a beszéd magára:
„Szegény édes apám, jó öreg Benedek!
Nyugoszsza meg Isten sirjában kelmedet,
Nyugoszsza meg Isten a haló-porában,
Mert hű és igaz volt élete folytában,
Hűséges cseléde volt kegyelmed annak,
A kinek lábánál csontjai porhadnak.

Kelmednek is régen behantoltuk sirját,
Azóta hányadik uj esztendőt irják!
Nem is kivánkozik másik házba kelmed,
Tán inkább fiának ássuk ezt a vermet.“
Igy beszélt a szolga elérzékenyűlve
És bágyadt szeméből könycseppet törűle;
Rátekintett Toldi a kicsiny halomra,
Melly a *másik* Bencze földi részét nyomta.

Alul a kereszten, alul a sirhalmon,
Alig látszott már ki a földből az a domb,
Sőt talán a szem már meg sem lelte volna,
Ha lapu és burján fel nem verte volna.
Arra néze Toldi s eszébe jutottak
A mikért szerette a szegény halottat, —
De semmit se' szólott, mintha néma volna,
Visszatette lábát a kemény ásóra.

Foly a munka, csak foly, ásnak együtt, ásnak,
De egy árva szót se szólanak egymásnak,
Foly a munka, csak foly, vége sincs már messze
És még, hogy mit ásott, csak gyanítja Bencze.
Megszólal mégegyszer faggatózás-képen :
„Oh! talán ez a sir a *György* uré lészen,
Talán összeszedték elszórott csontjait,
Azt akarja uram eltemetni ma itt...?

„Oktalan csevegés! magam is rátérek
Hogy biz' éretlenség a miket beszélek,
Mintha jól nem tudnám Toldi György hol vagyon,
Gonosz végre jutván medvevadászaton:
Rút halállal halt meg, vad állat levágta,
Messze völgy hollója két szemét kivájta,
Kullogó farkasok rajta sorsot húztak:
Így lett vége a rosz testvérnek, fiúnak."

Elkészült az árok. Toldi benne álla,
Kilátszott belőle ősz haja, szakálla;
Bencze még a gödröt egyengette, — térden,
Hogy kapája inkább a fenékre érjen.
Toldi felnézett rá s megszólala: „Bencze!"
„Mit paran...?" felelt ez, a többi szót lesve,
Várta nagy-sokáig, mit beszél gazdája, —
Egyszer a vén Toldi igy kezdé hozzája:

„Bencze, fegyveremnek régi hordozója,
Figyelmezz szavamra emberséges szolga,
Együtt ettünk meg mi sok kenyeret, sok sót,
Jó öreg czimborám, hallgasd meg ez egy szót:
Láttam az életnek minden változását,
Látom most napomnak végső hanyatlását;
Jártam a tömött rend között, mellyet kaszált, —
Most fejemre várom a kaszást, a halált.

Lajos, büszke Lajos! magyarok királya!
Voltam én is hű, de nincs annak hálája;
Tudja a te lelked hogy ki és mi voltam,
S betöréd fejemet, mert igazat szóltam.
Adjon Isten neked, adjon a hazának
Erősebb karokat mint ezek valának;
Adjon tanácsadót, jobbat mint én valék
S tudja Isten, meddig lehettem volna még.

Nincsen az élethez tovább a mi kössön,
A ki volt az régen itt pihen hűvösön,
Kardomon sötétlik három évi rozsda,
Róla ellenségvér soha le nem mossa.
Még tán birtam volna, de már annak vége,
Nincsen a hazának énreám szüksége:
Nem kell a kalász, ha hő nap megérlelte,
Jobban kell a burján, a ki azt felverte.

Vándor-madár lelkem: jól érzi magába',
Hogy ma-holnap indul melegebb hazába.
Néki már e földön minden ollyan fagyott!
Néki én leroskadt hideg hajlék vagyok.
Sirom ez. Kevés nap vár üresen engem. —
Te, öreg barátom, te temess el engem....
Ide temes akkor s ne tégy semmi jelet
Csak, a mivel ástam, ezt az ásónyelet. —"

Elhallgatta Bencze a Miklós beszédét,
Lelkére is vette, de kivált a végét,
Zokogott, de el volt a képe takarva,
Eltakarta azt a kereszt egyik szarva.
Ugy sirt, mint az eső, lelkéből a bánat,
Lágyabb szíve lévén mint a gazdájának,
Kinek szeme nyugton nézett üregéből
Mint sötét tengerszem mély völgy fenekéből.

S immár az esthajnal, mintha város égne,
Felsütött pirosan, tüzesen az égre;
Majd lohadt a láng és a mi ott marada
Csak szén, csak korom lőn : a sötét éjszaka.
Romba dőlt a szép nap fényes palotája,
Puszta és hideg lett annak omladványa,
Embertelen bagoly fogott benne tanyát
S elkezdé sivítni halálhozó dalát.

Jó Toldi azonban másra figyelmezett :
Egy lóhátasra, ki épen most érkezett;
Régen elpusztult az ősi kert gyepűje,
Nem kellett, hogy azt az útas megkerülje.
Észrevette Benczét s odamenvén hozzá,
Hol legyen gazdája, tőle tudakozá;
De Bencze egy szónak sem birt lenni ura,
Csak mutatott kézzel a kivájt odura.

Akkor a lóhátos így kezde szólni :
„Jöttem kegyelmedhez, nagy jó uram Toldi,
Jöttem kegyelmedhez, mint hirmondó követ,
Fényes Budavárból hozván a hirt jövet.
Régi jó baráti ottan kegyelmednek
Az öreg bajnokra visszaemlékeznek,
Visszaemlékeznek sok csuda dolgára
S engem illy szavakkal küldenek hozzája :

Eredj fiam, eredj Pósafalvi János,
Nézd meg a vén Toldit : beteg-e, halálos?
Beteg-e, halálos, hogy kezét sem birja,
Vagy talán már épen el is nyelte sirja?
Smondd meg ezt a hirt, hogy ha beteg, haljon meg,
Ha meghalt, sirjában hétszer forduljon meg :
Mondd meg neki, hogy a hős magyarnak vége,
Leányágra szállott régi dicsősége.

Játék van Budában, fényes harczi játék,
Sok magyar kidölt már, de egy olasz áll még:
Olasznak süt a nap, annak áll a világ,
Magyar! este van rád, neked jó éjszakát.
Karján a pajzs, mellyet viadalban nyere,
Rajta országczímer, hazánk nagy czímere;
Eladó a czímer, nem is nagyon drága :
Nem arany, nem ezüst, — kis vér a váltsága.

De nincs a hazában, hiába keresnél,
A melly azt kiváltsa, egy kanál becses vér,
A mi van, az olcsó, nincsen semmi ára,
Ingyen öntik a vár szomju piaczára.
Most az olasz, mint egy him páva, kevélyen,
Országczímerünkkel hazájába mégyen....“
„A pokolba megyen!“ rivalkodik Toldi,
Vén sas, ifjodjál meg, nem érsz rá meghalni!“

És az ősz levente, e szavakat szólva,
Kiugrék a sirból, mintha ifju volna;
Háborús tenger lön lelke, mellynek habja
Tűzokádó hegytől fel vagyon forralva
S monda: „Vidd hirül az öreg czimboráknak,
Hogy a vén bajnokot sir fenekén láttad:
De a lelke ott lesz a viadaltéren
Vérboszúját állni az idegen véren.“

....„Menj, vakard meg, Bencze, kurta pej lovamat,
Étellel, itallal újits föl magamat,
Pinczémben tekerd ki a bedagadt csapot
S hoz öreg bort, attól ifju kedvet kapok.
Te meg, Pósfalvi, jőj be vendégemül,
Hálj nálam, sötét lesz elmenned egyedül,
Légy vendégem és lásd : Isten-igazában
Hogy' iszik, hogy' vigad a magyar buvában."

Akkor bemenének. Benn a tág szobában,
Ivott és vigadott Toldi haragjában,
Birkozott a borral, erejét próbálván
És meggyőzte a bort, erős lábon állván.
Bencze, meg a másik, eláztak mellőle.
Toldi is ledőlt egy kopott medvebőrre :
De csak úgy boronga szemein az álom,
Mint ha árnyék napfényt kerget a határon.

II. ÉNEK.

„Egy olasz vitéztől mind elejtetének."
Illosvai.

A hajnal, az égnek gyönyörű tündére,
Nem üle ki másnap az ég küszöbére,
Nán bizony beteg lett, ágyba lévén esve,
Hogy ki sem pillanta sem reggel sem estve.
A puszták határit sűrü köd takará,
Nelly egész nap röstelt fölmenni, vagy alá,
Nagy, nehéz, fojtó köd, millyen az embernek
A lelkét is nyomja, rátapad tehernek.

Toldi ment az úton, csak másod magával,
Be levén födözve nagy vastag ruhával;
Teste béburkolva őszi nap ködével,
Lelke bús haragnak sötét fellegével.
„Hm!“ köhente néha; néha felsohajta.
Nagy lehet az a bú, hogy erőt vesz rajta,
Nagy lehet nyakán e hároméves gyermek.
Hogy az erős Toldi sem birá a terhet.

„Elvadult a vén sas“ — gondolá „de lesz még,
Sokszor lesz *illyen* nap, mikor fölkeresnék,
Mikor vén karjaim és rozsdás fegyverem
Örömest megvennék e kis szón — kegyelem;
De adhat kegyelmet, adja bár halmazzal:
Ha eddig nem adta: most nem élek azzal!
Nyakamon penészlik az unalom örve,
Testem meg van törve, lelkem meg van ölve!“

Jött azonban a dél, bárha nem süt a nap,
Jön az éj, bár holdja nem világol annak,
Sem egy szelet holdja, sem egy szem csillaga,
Hogy magát legalább látná az éjszaka.
Végre egy hűs szellő addig erőlködött,
Hogy messze zavarta a nagy lomha ködöt;
A piros hajnalnak volt ez csipős szele,
Melly a Toldi utján harmadikszor kele.

Ébred a zaj reggel híres Budavárban,
Ősz Lajos királynak fényes udvarában,
Áll a harczi játék, vagy inkább csak állna
Ha mérkőzni bajnok, már csak egy is, válna.
Vált ugyan mégeddig minden nap, de mennyi!
S mindnek meggyalázva kellett visszamenni :
Mert halálos vért az olasz bár nem ontott,
Tíz is megfeküttе egy nap a porondot.

Nagy is volt az olasz, sok erő fért belé,
Fekete mén lova nehezen czipelé,
Sokat nyomott rajta pánczéla, fegyvere,
De csontos teste volt a legsúlyosb tereh.
Hetykén járt alá s fel ország czímerével,
Faggatá a népet gúnyoló beszéddel,
Szíve a szerencsén hólyaggá fuvódott,
S gyakran éles szókkal így en csúfolódott :

„Nem vagyok én tenger idétlen csodája,
Hogy elálljon rajtam utcza szeme szája,
Nem is jöttem ide, pórázon vezetve,
Tánczomat mutatni, mint valamely medve.
Sőt a szemfényvesztést sem olly nagyon értem
Hogy magát illy sok nép összetörje értem :
A szemfényvesztésnek csak egy módját tudom....
A ki nézni meri, jöjön, megmutatom.

De ugyan ki jőne? mellyik merne jőni,
Gyenge ábrázatját kövön összetörni...?
Ne lopjuk az időt : felment annak ára;
Jobb hogy minden ember hazamegy dolgára; —
Én is ezt a czímert hazaviszem innet,
Mivelhogy ez engem örökösen illet :
Jó 'jtszakát, magyarok, ámbár reggel vagyon;
Várotok piaczát én immár elhagyom."

Mint a bőszült gulya, ha vérszagot érez,
Bömbölve fut össze a kiomlott vérhez :
A lázadt magyarok azonképen vannak,
Mind az olasz felé törnek és rohannak.
Mennydörgést felülmúl vészes ordítások,
Látszik, de nem hallik fogcsikorgatások!
Mint a tengerhabok, egymást zúgva tolják
S a mint neki dőlnek, recseg a nagy korlát.

Feláll a király is himzett sátorában,
Mind a két ajaka reszket haragjában,
Homlokán a ránczok sűrübbre vonulnak,
Szeme széllyelvillog, orczái kigyúlnak.
Egyszersmind előáll két derék levente,
Egy édesanyának szülötte, nevelte,
Egyformák tetőtűl talpig épenséggel,
S szólnak a királyhoz tanult emberséggel:

„Szépen megkövetjük felséges királyunk,
Hogy hitvány beszéddel színe elé állunk,
Nem tehetünk róla, mert a vérünk lázad,
Égeti lelkünket e szörnyü gyalázat.
Im az országczímert, négyes szalagjával,
Négy ezüst szalagján hét oroszlánjával,
Koronás, keresztes, hármas zöld hegyével,
Egy bitang kalandor játékon nyeré el.

„Tiszteljük, becsüljük az olaszt mi otthon,
De magyar hazánkban rajtunk ki ne fogjon,
Ne kössön velünk ki, csuffá ne tegyen, mert
Megharagszunk, aztán nem nézzük az embert.
Soh' se lásson úgy föl hustorony testével,
Szeme föl se nyiljék koczka szerencsével:
Gyermeki játszásnak mi a dicsőségé?
Rója fel, hogy annak sírás lesz a vége.

„Vagy talán azért van úgy elkevélyedve,
Hogy vele kitűzni senkinek sincs kedve?
Nincs, mert nem játékra való ez a dolog,
Mellyben egy nemzetnek böcsülete forog.
Nem játszhatnék, midőn haragszik, a magyar
És hazájaért nem orra bukni akar;
Szégyen és kaczajgúny a bukás jutalma,
De dicső az [illegible]er hazájaért halva.

„Azért, megkövetjük felséges királyunk,
Mi e csúfolóval mostan szembeszállunk,
Szembeszállunk pedig nem csak kopjaszálra,
Hanem, a hogy illik, életre s halálra.
Nem való játékra az efféle dolog,
Mellyben egy országnak becsületi forog;
Gyalázatos élet a bukás jutalma:
De dicső a bajnok, a hazáért halva.“

Míg, az egyik szólott, fejjel a testvére
Ráüté a szókat, mintha ő beszélne;
Hallgatá a népség, mint valamely papot,
Víni mind a kettő engedelmet kapott.
Az olasz kivonta — s végignéze kardján,
Fényes lapját kétszer végigfente karján,
S megfordult a lóval egy állóhelyében,
Körülhordva szemét a temérdek népen.

A nép mit se hajtott az olasz vitézre,
Mintha fénylő kardját nem is venné észre;
Most már bizonyosnak hitte a diadalt,
Tudta, kinek híják a két szép fiatalt, —
Azt is, kinek híják, azt is, hogy ki fia,
Azt is, hogy mindkettő nagy vitéz dalia;
Kik midőn a korlát közzé bejövének,
Rájok minden szemből nevetett a lélek.

Gyulafi nemzetség sarja mind a kettő,
Egy napon és órán hajtá őket egy tő,
Iker magzatai egy édes anyának,
Szemre, szívre, főre hasonlók valának.
Mint midőn egy szárra két szép gyümölcs forrad,
Mindenik megsínyli ha az egyik sorvad:
Úgy hangzottak össze a legkisebb vágyban;
Ittak egy pohárból s háltanak egy ágyban.

Lorántz az idősebb — alig néhány perczczel,
Néha, midőn tréfált, büszke is volt ezzel;
Bertalan az öcscse, — de magasabb nála,
Legalább olly fokkal, mint egy haja-szála.
Ezen esett néha szóbeli feszengés;
Nem is vala köztük komolyabb versengés,
Mignem a két ifju azt az időt érte,
Mikor mindenik szív a magáét kérte.

De midőn ama szép korra eljutának,
Mellyben már az ifju örvend a leánynak,
Mikor elbájolja minden, a mi szűzi,
És, ha mit az eldob, kebelére tűzi;
Mikor — oh, élet rövid paradicsoma! —
Egy virág, egy fűszál, vagy csak lába nyoma,
Egy vonás, egy semmi.... rája emlékeztet,
És a szívben meleg forrást gerjedeztet;

Mikor mondom, e szép korra eljutának:
Szerelmére gyultak ketten egy leánynak;
Kende Rózsa volt az, Kende Pál magzatja,
Büszkébb vala rá, mint őseire, atyja.
Annak szánta lányát, a kit keble választ,
De ez a fiúkban nem birt tenni választ;
Szive mindenikhez egy mértékbe' vonzá,
A kettős szerelmet egyszerre viszonzá.

Váltig mondja Loránt, váltig is izenget,
Hogy ő az idősebb, s az idősebb enged;
Bertalant is gyötri a testvéri bánat:
Ő az ifjabb, úgymond, és az ifjabb várhat.
Százszor a leányt ők nevezik biróvá:
Egyszer sem tehetik részre-hajolóvá,
Mig nyomos tanácscsal közbeszól az apja
És a döntő perczet három évre szabja.

És már a kitüzött három év letelvén,
Nem enyhíte semmit az ifjak szerelmén;
Hiába kereste mindenik a halált,
Mert csak hirre-névre, dicsőségre talált.
Ismeré azt minden, a két forgótollat,
Melly elüljár mindég, hol veszély van s hol had;
Ismeré a kardot, mellyhez olly hű társa,
Valamint a két szem egy közös látásra.

Ott valának, midőn Lengyelország népe
Másod izben térdelt nagy Lajos elébe,
Ki utólszor vonta fegyverét, — a litván
Zendülők haragját hódolni tanitván.
Ott valának, midőn a gőgös Velencze
Az Ádria tenger mátkája, kegyencze,
A föld kincses háza és a világ ura,
A magyar fegyvertől békeszót koldula.

Jelenvoltak nemrég a nápolyi harczon,
Hol vérbűne díját elvevé az *asszony*,
Ki Lajosunk öcscsét birta hajdan férjül,
És még nem számolt be a kiontott vérrül
A miérthogy András ő általa vesze.
Most elérte Isten bosszuálló keze
Gyilkoló vasától négy dühös magyarnak, —
Neve.... bár ne volna.... veszszen a czudarnak!

És már, a kitűzött három év letelvén,
Nem könyite semmit a leány küzdelmén;
Szomorún adá ki az utolsó választ:
Kettő nem birhatja: hát egyet se választ. —
De én messzehagytam a beszédem sorját;
Ha! mint forr a népség! hogy zsibong a korlát!
Az olasz csak rám vár, lova hegykén tánczol;
Maga pedig igy szól és homlokot ránczol:

„Gyermekek, ez a hely nem tinektek való,
Fussatok, eltapos itt a katonaló....
Hir ne'kül hazulról minek távozátok?
Sirva-riva keres az édes anyátok.“
Igy csúfolta őket az olasz előre;
De a két levente nem ijedt meg tőle,
Vérvörös tollukat kapák mind a ketten
S küldék neki illyen erős izenettel:

„Mondd meg az olasznak, a bitang lelkének,
Fogja meg zabláját csúfoló nyelvének,
Az gyermek, a kinek nyelve a fegyvere,
Nyelvet öltögetni mi nem tudunk vele:
De ha kedve is van, bátorsága is van
Víni bajnok módra: íme tollunk, itt van.
Válaszszon közülök, tűzze sisakjához,
Könnyű a választás, mindenik halálos.“

Ezt hallván az olasz, nevetésre fakadt,
Kéklő sisakjához tűzte a tollakat,
Mellynek a legcsúcsán a maga nagy tolla,
Egy fekete sas-szárny, volt hátrahajolva.
Kiszakaszta ebből két parányi szálat,
Küldé a fiúknak s vele gúnyos választ:
„Jöjön mind a kettő vagy, nem bánom, annyi
A hánynak egy-egy szál pelyhet győzök adni.“

A magyar leventék átalltak egyszerre
Csapni az olaszra, ketten egy emberre,
Nyilat húztak; a nyil esék Bertalanra,
Megölelte bátyját, és indult rohanva.
Lova mintegy úszott a levegőégen,
Dárdáját előre szögezte keményen:
Dárda, ember és ló úgy suhant előre,
Mint egy óriási szárnyas nyil, kilőve.

Megállott az olasz, mintha kőszirt volna
S messziről száguldó szélvészszel daczolna;
A ló sem moczczant meg, még a fülhegye sem
A hogy azt előre szögezé hegyesen.
De midőn alig volt öt lépésnyi távol,
Egyet szökött hajszra mintegy csak magától,
Mig gazdája nagyot billente a dárdán,
A magyar vitéznek hónaljába mártván.

A derék levente lováról ledőle;
Meghorkant a szép ló és elszaladt tőle,
Futkosott gazdátlan s addig meg sem állott,
Mig mind le nem hányta a nyeregszerszámot.
Elbúsulta magát a másik dalia
Látván hogy elesett kedves atyafia:
Megereszti fékét és vágtatva nyargal
Az olaszra, kivont széles görbe karddal.

Nagy volt a csapás, mit a levente mére
Az olasz vitéznek sisakos fejére,
De mégis nagyobb, bár csak bal kézzel adta,
Melylyel az idegen a csapást fogadta.
Elszakadt a kardvas épen a tövében,
Markolatja maradt az ifjú kezében,
Parittyázott a vas — felrepült ragyogva,
Aztán eltemette magát a homokba.

Mig ezt cselekedte izmos bal kezével,
Jobbjával a súlyos dárdát emelé fel
(Súlyos volna másnak, de neki csak álom)
S megcsapá vele a szegény ifjut vállon.
Egybe' visszarántá. Dölt a test utána,
Mert nyakába akadt a bárdnak szakálla :
Fővel esett, lábát felfogá kengyele,
Bokros paripája futni kezdett vele.

És elfutott volna megbokrosult lova
Fennakadt testével Isten tudja hova, —
Kövön törte volna össze ifjú fejét,
Szomjú föveny inná szétlocscsant velejét :
De nem óhajtotta illy csúnya halálát
Az olasz levente : kapta nagy dárdáját,
Szügyébe hajítá a szép paripának :
Visszatántorodva lerogyott az állat.

A király orvosi most elésiettek,
Kezök allá venni az elesetteket :
Megörűltek mindjárt s paizson emelve
Vitték onnan őket nyúgodalmas helyre.
Seböket kimosták tiszta forrásvizzel,
Bekötözték szépen, drága balzsamirrel;
Mikor ők elhagyták, jött az édes álom
A ki legjobb orvos ezen a világon.

A ki legjobb orvos, a ki legjobb dajka,
Vagy tán puha bölcső, vagy himbáló sajka,
Vagy folyam az élet s halál közti mesgyén,
Egyik partja innen, a másik tul esvén.
E folyón az ifjak ellenkező partra
Váltanak egymástól; — Isten úgy akarta :
Loránt az életre, szerelemre virrad,
Bertalannak enyhet a nyugasztó sír ad.

III. ÉNEK.

„Nagy ökelő fáját hogy felhányja vala,
Lajos király kérdi, vajjon kicsoda volna.“
Illosvai.

Az olasz, a téren egyedül maradva
Ballagott kevélyen, el se volt fáradva,
Hajszála se görbült a nagy viadalban
Nemhogy nehéz sebet kapott volna abban.
Nyargalódzik fejér lován a *hirdető,*
Bő köpenyeg rajta, mint egy nagy lepedő;
Köntösén islóggal, arany, ezüst hímmel
Irva és kivarrva sok szép jeles czímer.

„Magyarok“, kiáltja, „czimeres vitézek!
Idegen bajvívók s mindenféle népek!
Nyílik a sorompó életre-halálra,
Ország czimerének szabadítására.“
Monda és kinyitván a magas korlátot
Három izben kürtölt, háromszor kiáltott:
„Megnyilt a sorompó életre halálra,
Ország czimerének szabadítására.“

Zúg-morog a népség, néz hátra, előre,
Várja hogy bajvivó valahonnan jőne,
Nyitva a sorompó és a réz kürt harsog,
De vitéz nem akad a ki vína harczot.
Szerbe-számba vette a hádi eszközét —
S elhagyá az olasz a sorompók közét,
Felállt a király is, szégyenült haraggal
És indulni készült a többi urakkal.

Ekkor a várkapus kürtjével jelt adott,
Patkók csattogása messziről hallatott,
A király megállott, az urak is szinte,
Nagyot várt a népség, mind arra tekinte.
Pej paripán vágtat egy iszonyú barát,
Ki magára öltött egy durva szőr harát,
Melly feje bubjától a sarkáig leér, —
Derekán keresztül kötve vastag kötél.

Rőt csuklyája megől a képe sem látszik,
Mert levonta mélyen, egész az orráig,
Egyébütt takarja szakálla, bajusza,
Mint fejér zászlócska, szellőháton uszva.
Öklelő dárdája, mellyet bal kezén hord....
Vélnéd, hurczol egy nagy pusztai kútostort;
Ollyan hosszu, mondom, de nem olly hajlékony:
Vendégoldalnak sem lenne biz' az vékony.

Csípejéről görbe kardja lóg, szertelen,
Jóval alul ér az a vaskos kengyelen,
Rezes volt valaha, most is látszik rajta,
Csakhogy a réz most már zöldet játszik rajta.
Két felől a kápán két tömérdek fegyver —
Egy hadi szekercze s egy buzogány hever :
Otromba két szerszám, ordasnál ordasabb,
Nem kimélte tőlük a czigány a vasat.

Ennyiből áll rajta az egész fegyverzet. —
De hátravan még egy csudálatos szerzet :
„Ahol jő“ nevetnek, a kik arra néznek,
„Rozsdás fegyvernöke a rozsdás vitéznek!“
Bal felől belepte egy nagy öblös paizs,
A mi nagy lenne, ha tekenő volna is;
Teherkép emeli, nem ótalom végett,
Nem őróla szabták ahhoz a mértéket.

A paizs megől egy néminemű dárda
Rozsdás rőt fejével kandikál ki hátra;
Szélességre ugyan ásónak is elég
Lenne, ha elvágnák a hosszának felét.
Kétfelől a nyergen egy-egy szál parittya,
Erős bikabőrnek hátából hasitva,
Lóg le, mint valamely óriás bocskora,
Bennök egy-egy kő, mint a fejem akkora.

Hátul a nyeregnél feküttek a nyilak;
Ezek is megannyi szárnyas kopjafiak;
Vállán az öregnek van az erős kézíj,
Elszörnyed az ember arra csak ránézni.
Jobb kezében, a mit nem várt esetre tart,
Egy pár meztelen vas, igaz fringia kard,
Hosszu, görbe, széles — nagy az ő mivoltok,
Sömörként borítják véres rozsdafoltok.

Igy körültámasztva sok nehéz fegyverrel
Lasabban poroszkált a ló a teherrel,
Ellenben a másik, az ijesztő barát,
Csakhamar elérte a bámulók sorát.
Összenézett a nép, nézett, de hallgatott
S a lovas barátnak nagy sikátort adott,
Mint mikor a Vöröstenger kettéválván
Habjai csendesen ültek egymás vállán.

De midőn a szolga odaért ügetve,
Kifakadt a népnek a nevető kedve,
Kifakadt s azonnal magas fokra hágott,
Üzvén az öregből sok bolond csufságot.
Kérdi egyik : „hogy' az ócska vasat, bátya?
Hátha vásárt ütnénk : sokan vagyunk, látja.“
„Atyafi! eladó a hasadt tekenő?“
Rikácsol egy fél hang „ugyan hozza elő.“

Jól hallotta Bencze, (mert hiszen hogy ő volt,
Arra tán nem is kell vesztegetni a szót)
Egy betűig hallá, de tűntette magát,
Mintha nem értené a csufolók szavát.
Derekát azonban kezdte egyengetni,
Kár, hogy csak a nyakát tudta hátrább vetni;
Virgoncz legénysége is eszébe jutott,
Próbálta, ha tudná a mit akkor tudott.

Megsodorta bajszát, de az visszahajla
S melly elébb volt csákó, lett belőle kajla;
Néha meg-megrántá a zabolaszárat
S ijedtében majd leült a jámbor állat.
A pajzán suhanczok méginkább nevették
E hiuságért az isten teremtettét:
„Félre, félre, nyargal a szilaj paripa:
Fusson a ki futhat; emberhalál lesz ma!“

Bencze jobbra balra sandalít fél szemmel,
Káromkodni volna kedve, csakhogy nem mer,
Komoly ránczba szedi szemöldöke táját,
„Megvetem“, gondolja, „a csufolók száját.“
Ballag nagy-begyesen, a kaczaj követi,
Mert sehogysem illik e méltóság neki,
Úgy se', mintha rozsdás sisakja helyére
Üstöt borítana borzas vén fejére.

Ócska mentéjéről perém és paszománt
Csüng előre-hátra fülek farkak gyanánt,
Nadrága még birná, csakhogy, az átkozott —
Szörnyűség! a térdin hogy' megfogyatkozott.
Sárga csizmáján nincs egy mákszemnyi sárga,
Legöregebb lenne az a zsibvásárba';
De a sarkantyúján van ám rozsda elég,
Tánbizony kincsások a föld alatt lelék,

Ballagna begyesen de, ebanyja lova,
Egyszer csak megáll s nem megy se té-, se tova;
„Czo fel, sárga, czo fel!“ biztatja hiába,
Nem mozdúl a sárga, leragadt a lába.
Hátra tekint Bencze : „ejnye, veszetthordtát!“
Négy-öt erős ficzkó tartja lova farkát ;
Felejti mérgében, hogy félni kellene
S illy szavakat szórat a boszúság vele :

„Czudarok, zsiványok, haramiafajták,
Kik az embert fényes délbe' megtámadják, —
Léhütő pocsék nép : ez előtt husz évvel
Bántatok volna igy szegény jó gebémmel!
Birnám csak én is ugy, mint akkor, vén tagom,
Nem tréfálna kendtek velem illy vastagon;
Most is megmutatnám ugyan, ki az ember,
Csak ne volna rajtam ennyi sulyos fegyver.

Vesztedre beszéltél szegény jámbor öreg!
Egymást érik a nagy paizson a kövek,
Kushad Bencze vitéz, fejét aláhuzza,
Hogy valamiképen a kő be ne zuzza.
„Üssük, üssük, ott mász a tenekősbéka!“
És foly a legénység csintalan játéka,
Még tovább is folyna, ha a szörnyü barát
Meg nem hallaná az ingerkedők zaját.

Meghallotta ám és hátra is tekintett,
Szólni ugyan nem szólt, csak kezével intett,
Öklelő dorongját magasra emelé,
Rázta fenyegetve a pajkosok felé.
S mint mikor, vesszőjét sejtve a mesternek,
Az iskolás fiúk pisszenni se' mernek:
Hirtelen elnémult a vihogó lárma;
Tőlük ugyan Bencze akár fején járna.

Most az ősz barátra fordult a figyelem;
Ki lovát ugratta a bajvivó helyen;
Nem kövér a pej ló, de csontjai nagyok,
Szép simára kefélt szőre pedig ragyog.
Kitetszik belőle, hogy nemes a vére,
Szinte örül, hogy ma táncolhat kedvére,
Kényesen hordozza az erős leventét,
Látszik, hogy az Isten sem hámba teremté.

A barát a lóval karikára forgott,
Felhányta magasan a nehéz dorongot
S megkapá marokkal,—vagy tán meg se kapta,
Csak, mint könyű pálczát, ujjain forgatta.
Zúgott a nehéz rud, kavarván a szelet,
Nagy tányért csinált a barát feje felett,
Fényes karikát irt hegye a fegyvernek,
Mint ha tüzes üszköt csóválgat a gyermek.

Álmélkodik a nép, eláll szeme-szája,
A vitéz karoknak erejét csudálja,
Suttog babonáról, kételkedve morog :
Nincsen Istentől e szemmellátott dolog.

Van, ki a barátban Toldira ismerne,
De vénelli Toldit olly nehéz fegyverre;
Másik ugysegélylyel állitja, hogy megholt
Az öreg Miklós, — ő temetésén is volt.

Ollyan is van elég, a ki, hacsak lehet,
Szörnyíti erősen a csudás hireket,
Sőt, ha mástól nem hall, jobban esik neki
Ha maga csinálhat és azt terjesztheti.

Egyik ezek közül azt a mesét lelte,
Hogy e bíz' a meghalt Toldi Miklós lelke;
Elragadt a félsz, a sziveket eltelé, —
Még a ki nem hitte, az is borzadt belé.

Kérdezi a király : ki s kicsoda volna,
Ha már az ősz bajnok, Toldi, odavolna?
„Azt mondátok nekem, hogy a vén sas nem él :
De hol venné magát hasonlatos személy?
Akár nagy termetét és őszöreg fejét,
Akár pedig nézem iszonyú erejét :
Mindenhogy' csak a vén Miklóst lelem benne;
Illy szakasztott mása honnan is teremne?

Az urak egymásra néztek, de nem szóltak,
Látszott képükön, hogy zavarodva voltak,
Nem akadt közülök a ki szót emeljen,
Mindenik azt várta, hogy másik feleljen.
Végre monda egyik : „hihető, hogy csak ál
— Mint a gúnya rajta — a bajusz és szakáll;
Hiszen birja, birja vén ember is vasát,
De csak fiataltól telik e gyorsaság.

Aztán a vén Toldi — nagy hire volt annak,
Urát is adhatom mindenkor szavamnak —
Nem soká élt, hogy az udvart idehagyta
Vakmerő goromba beszédnek miatta.
Elkövetett bűnét vette-e szivére?
Vagy csak a vénségtől állott meg a vére?
Akárhogy, akármint, de őt testi szemmel
Nem látta azóta földön járó ember.“

A király megrázta ősz fürtit hajának,
Ködöt vont szemére néminemű bánat,
„Tudom“, monda, „tudom; emlékezem arra
Az olly sokszor megbánt ‚távozzál‘ szavamra.
Emlékezem, mikor voltam ollyan gyenge,
Hogy az igazmondást nem birám el szembe; —
Mert zsémbes, de hű volt a vén Toldi nálam :
Keserű orvosság durva fa kanálban.

Akkor is... de nem jut már eszembe szava —
Ugy emlékezem hogy néki lett igaza,
Megbántam a dolgot nem soká, hogy elment,
S hej örömmel adtam volna a kegyelmet :
De ti azt mondátok, már minden hiába,
A király haragját elvitte sirjába....
Melly hazudságot én most megbocsátanék
Csak volna életben a régi szolga még.“

A király e szókon méla gondba merült,
De vidult azonnal, arczája kiderült :
Nemcsak látja már hogy erősek az inak,
Mennydörgő szavát is hallja vén Toldinak.
Mert míg az urakkal a király szót váltott,
Háromszor kerülte az meg a korlátot;
Nem kerüli többször, kiáll a középre
S igy rivalkodik a körülálló népre :

„Hát én itt magamban körös-körül járjak,
Mint a nyomtató ló, vagy a kerge állat?
Talán azt hiszitek hogy utam-veszetten,
Szándékomon kivül csak idetévedtem
És azért kerengek, hogy a rést, a mellyen
Szabadúlni tudnék, valahol megleljem?....
Háborgós nyila! hát nem akad egy kölyök
A ki szembeálljon, mikor víni jövök?

Hogy nem ért a szórul...? vagy hol az a talján
Most jöjön erejét fitogatni, hadd lám!
Vagy talán odébb állt az országczimerrel,
Szégyellve, hogy ahhoz jut olly könnyü szerrel
O, hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját
S e bámész juhoknak el nem nyeli nyáját;
Nem elég hogy szabad czimert hagya rátok —
Védni azt a sirból járjon fel apátok?“

Igy kiált a csuklyás, elég értelmesen;
Félreáll az olasz, nem venné észre sem,
Hej dehogy mutatná magát víni késznek,
Csak ne szégyellné, hogy annyian rá néznek.
Felzökken lovára, a melly szinte görnyed,
Nyomúl a középre, káromkodva szörnyet:
„Vén pap, mit keressz itt? meguntad életed?“
„Olasz! neked hoztam utolsó kenetet.“

Azzal egyberoppan a két erős bajnok.
Toldi a nyeregbe jobbra, balra hajlong,
Jobbra, balra rántja tanult lova száját
S játszva kikerüli az olasz dárdáját.
Szúr aztán az olasz a semmin nagyokat,
Mint a vén asszony, ki négy szemmel varrogat, —
Czérnát vonna tűbe... épen mellette jár —
Csak, a hová kéne, fokába nem talál.

Megharagszik egyszer a nagy bálvány olasz :
„Gyilkolom a lelkét! hát engem csúfol az?
Öklelő dorongját vállán hordja veszteg....
Védd magad — mert véged ha én hozzákezdek!“
Elhibázza Toldit, mint előbb a dárda,
De mikor mellé jut és ez nem is várta
Kardot ránt az olasz — a szőrcsuklya reped, —
Megrémül a sok nép : „no barát, jaj neked!“

Jaj is volna, bizony, vagy tán jaj se' volna,
Szörnyet halna Toldi, egy igét se' szólna :
De aczél sisak van a szőr csuklya megett,
Másszor is kapott az olly ütést eleget.
Kardot ránt az öreg, de míg azt kivonja,
Hármat csap az olasz sebesen, egy nyomra :
Peng harmadszor az kard, elszakad középen,
Csonka vaskó marad gazdája kezében.

Neki húzalkodik a barát is, kapja,
A hogy Isten birni adta, oda szabja;
Fél uton a kard-él az olasz nyakához,
Sohse' hal meg, ha e vágás nem halálos :
De látván, hogy eltört ellenfele kardja,
Iszonyú csapását rögtön visszatartja
És kiáltja Benczét, hogy ez egy heverő
Kardot a vitéznek hamar hozzon elő.

Megfogadja Bencze, a kard elérkezik.
Most sokáig tartó vivás keletkezik :
Kar feszül kar ellen, szablya szablyát penget; —
Egytestvér a két kard; hát egyik sem enged.
Kétszer csapnak össze, annyiszor pihennek;
Harmadszor dühösen megint összemennek;
Maga Toldi is már ühmgetésre kezdi,
Látván hogy erejét olly hiába veszti.

Megharagszik aztán s odavág ollymódra,
Hogy legény korában is számot tett volna :
Felfogá a másik a csapást, de élit
Egymásba rótta a két kard, szinte félig.
Nem birá az olasz kardját megtartani,
Recsegve-ropogva tágultak inai :
Repül a hegyes kard szárnya-szabadjában
És billegve áll meg egy sorompó fában.

Az olasz elugrott : ezer szerencséje!
Mert iszonyút vág most a barát feléje,
Ollyat, hogy utána rándult maga ferdén
És csak kicsi tartá, hogy megmaradt nyergén.
Káromkodik egyet, ott van buzogánya
(Fél mázsa, ha nem több) zúdítja utána,
Sejti amaz és a lóserényre fekszik,
Annak köszönje, hogy haláltól menekszik.

Az idegen bajnok gyorsan visszafordul,
Vér fut a szemébe, részeg, de nem bortul,
Él, hal, neki mindegy, rohan a barátra,
Ágaskodik a ló, villámlik a dárda :
Mintegy el akarja ellenét gázolni, —
Csakhogy nem ereszti ám olly közel Toldi :
Szügyének feszíti nagy öklelő fáját,
Ugy buktatja hanyatt a lovat s gazdáját.

Ekkor a vén Miklós leugrik lovárul
És kivont fegyverrel az olaszhoz járul;
A király engedne : „kegyelem“ kiáltja,
De elébb járt a vas, Toldi Miklós bárdja.
Maga lóra pattan, maga Benczének int,
Avval utat veszt a sokaság közt megint :
Megfélemlik a nép, csak bámul utána, —
Mig el nem csapódnak egy közel utczára.

Nagy hallgatás után ébredez a zsibaj,
Először csak egyes, kérdő hangjaival,
(Szálankint először, ugy lehet mondani);
Felelet helyen is mind kérdést hallani.
„Ki volt ez? mi volt ez? ördög-e, vagy barát?
Mért fel nem födözte a királynak magát?
Mért hódolni nem ment? vagy semmi szüksége
Földi jutalomra, földi dicsőségre...?“

Lett aztán zaj elég, sok szónak sok alja.
A hirnök azonban kürtjét megfuvallja :
Harsog tölcsér szája a fonatos réznek,
Elcsitúl a lárma és mind odanéznek.
Felkiált a hirnök : „Ha van a ki meri
Állitni hogy az ősz bajnokot ismeri,
Álljon elő bátran és ha igazat szól,
Jutalmát veszi a felséges királytól.“

Mindjárt is előáll Pósafalvi János
És meghajtva térdét igy szól a királyhoz :
„Felséges uram, én esküszóval merem
Állitni, hogy az ősz bajnokot ismerem.
Tegnapelőtt este én vittem neki hirt
Hogy az országczímer idegen kézre birt,
Ettem, ittam vele, láttam is tánczolni :
Sohse' menjek haza, uram, ha nem Toldi."

E szavakkal önte a királyba lelket.
Kapott is jutalmul két szép nemestelket,
Hátraszól a király a nagyurak felé :
„Irjátok meg" ugymond „aranyos levelét".
Egyszersmind az urak közül kiválogat
Fényes öltözetü éltes embert, sokat :
Toldi után küldi : híják nyomba' vissza;
Sehogy ott ne hagyják, szörnyen rájok bizza.

De a nép sokállja mindezt sorra lesni,
Ujjongatva ömlik Toldit fölkeresni,
Azt hinné az ember : tűz felé szaladnak,
Majd felfordul a vár, olly robajjal vannak.
A királynak sincsen kedve lennmaradni;
Négy szem közt akarja Toldit elfogadni :
Nem bízik magához (föl is azért megyen)
Hogy a *négy szem* közül *kettő* száraz legyen.

IV. ÉNEK.

„Dicsérete, tiszteségi lõn barátnak.“
Illosvai.

Immár Toldi Miklós, és öreg szolgája,
A Dunán átkelve Rákosmezőn jára,
Toldi elül, Bencze utána csendesen,
Nem dobban az uton lovaik lába sem,
Körme sik homokba csuklóig lehalad,
Nyom előttük sincsen, utánok sem marad;
Ha maradna is, azt mindjárt egyenlőre
Söpri az éjszaki szélnek fölözője.*)

*) Szérü-eszköz.

Ballag a vén Toldi, tépelődve ballag,
Ki tudná mit gondol, azért hogy csak hallgat?
Látom én : a folyó, azért hogy hallgatag,
Mélyebb szokott lenni mint a csörgő patak.
Bencze sem szólott még a mióta jőnek;
De a hallgatást nem soká birja ő meg:
Csak az első egy szót ejtené ki Toldi
Majd ki tudná ő a többijét pótolni.

Ugy intézte a sort hogy gazdája mellé
Érkezzék, de mintha észre nem is venné;
Akkor hol köhentett (nála szokott próba),
Hol pedig lovával ővgyeledett szóba,
Avval is kénytelen volt felhagyni aztán,
Bölcsen átallátta hogy semmitse' használ;
Mentek, mendegéltek még egy jó darabot,
Egyszer a vén Miklós e szókra fakadott :

„Nem hiába ástunk földalatti vermet :
Lásd, Bencze, a földön már meg sem ismernek;
Mesévé csinálnak maholnap engem is,
A miről azt mondják : hiszszük is azt, nem is.“
Itt elhagyta kissé, vagy épen elakadt —
Érzé, hogy ha még szól mindjárt sirva fakad;
Igy sem óhatá, hogy titkon el ne lepje
Szeme ősz pilláit könyjének egy csepje.

Nem sok idő kellett, csak a mig az ember
Kettőt avagy hármat pillantana szemmel,
Hogy megint erőt vett szivén az ősz Toldi
S folytatván beszédét, igyen kezde szólni :
„Időnek előtte krónikába tesznek,
Még szemökkel látnak s ihol már se' hisznek;
Tán sokallják a mi vén karomtól telik :
„Mennydörgős nyila! hát kinek keveselik?

Büszke Lajos király, ravasz vén ember te!
Jobb szemed volt másszor : karomat ismerte;
Ismeréd a testőrt, a ki hajdanában
Testével takart el sok nehéz csatában.
Most nem ismersz, ugy-e, bár erőmet látod?
Hm! hogy' ismerhetnél minden vén barátot?
Hidegen vonítasz a dologra vállat — —
Vén király! a róka nem rókább tenálad.

Vagy talán azt várta hogy, mint földi féreg,
Lábaihoz csúszok és kegyelmet kérek?
Mért kérjek kegyelmet? a miért a gyermek,
Kit goromba szülék ok nélkül megvernek?
Én kérjek kegyelmet? én, holott ő vétett? —
Hisz te látod, Bencze, te látod mivé tett!
Elsötétült lelkem, mint a sötét árnyék,
Ollyá lettem, mintha már földön se' járnék.

Mit vétettem azzal, hogy kikeltem bátran
És korcs udvaráért a királyt dorgáltam —
Mellyben már alig van egy jó magyar bajnok,
Csak holmi lányképü, ugrándozó majmok?
Fájt, hogy a magyarból olasz bábot csinál
És szemébe mondtam: ez nem szabad, király!
Ha megromlik a nép régi jó erkölcse:
Mit ér a világnak csillogó kenőcse?

Nem vénség az a mi engem sirba teszen,
Régi kardját, íme, most is birja kezem,
Fájdalmim, ha vannak, nagynéha gyötörnek:
Oh, ez a penészes tunyaság, ez öl meg!
Nem ahítom én a *nagy király* kegyelmét — —
De *Lajost* szerettem.... most is szeretem még;
Hozzá vonz a lelkem.... Mi haszna? mi haszna?
Bújj el öreg: halj meg; ne nyisd szád panaszra."

Erővel nyomá ki utolsó szavait; —
Mint, ha szűk edényből öntenek valamit,
Utoljára mindig legnagyobbat bugygyan :
Oly formán szakadt ki őbelőle a hang.
Elfordult sebesen, alighogy kimondta,
Szőrcsuháját mélyen a szemére vonta,
Ugy nézett a széllel farkasszemet, soká,
S könyje csordulását a *nagy porra* fogá.

Pest felől azonban, mint valamely felleg,
Porral és morajjal a sok nép közelget,
Nagy ujjongatás lesz, mihelyest belátják :
Toldi! a mi Toldink! örömmel kiáltják.
Egymást töri a nép ugy nyomúl előre,
Hogy meglássa Toldit siet nyakrafőre,
Karikába veszik, elfogják az utját,
Köszöntik jelekkel, hanggal, — a hogy tudjá

A lovasok közül pedig egy ur kivál,
Mondván : „Toldi Miklós! köszöntet a király,
Régen tartogat már számodra kegyelmet,
És nem vala szükség azt ujra kinyerned;
Meg is adta volna százszor és nem egyszer.
De hire futamlék hogy már sirban fekszel :
Most, midőn ezt a hirt igy meghazuttolád,
Jöszte, vedd kegyelmét, mit ő kész szivvel ád.“

Igy szóla, és mikor véget ért a beszéd,
Nyujtá a vitéznek barátságos kezét :
Késett elfogadni — szeme csak tébolygott,
Mintha nem is hinné Toldi ezt a dolgot.
Akármerre tekint, minden ember képe,
Minden ember szeme ragyog örömébe' :
Csak, lám mondom, ő néz tétovázó szemmel;
Elszokott, hiába! még örülni sem mer.

Majd az öröm lángja őt is átalhatja,
Szeme kezd lobogni, jobb kezét odadja :
De, mintegy akarván örömét titkolni,
Indultában ekkép dörmölődik Toldi :
„Oh én vén szakállam, hivatlan vendégem*)
Ím Budára hivat most a király éngem
Tán meg is csufolnak ott az ifjak éngem,
De király parancsa : fel kell menni nékem.

Ám, ha megállandod ott a te boszúdat
És megtanítandod most serdült ifjakat :
Gyöngygyel megfüzetlek, mint jó szakállamat.
Ha pedig szégyenbe hozod tenmagadat :
Szálankint tégedet én el-kiszaggatlak,
Város piaczára, szemétre kihánylak.
Azért ugy mutassad, ősz szakáll, magadat,
Hogy aranyba, gyöngybe téged foglaljanak!“

*) Csaknem szóról szóra Illosvaiból.

A nép helyeselve integet egymásnak,
Vége hossza nincsen az ujjongatásnak,
Toldihoz tolúlnak, egymást nyomva, törve,
A kit a szép ruhás urak vettek körbe,
Más csoport az öreg Benczét fogja körül :
Szegény jámbor szolga! majd meghal, ugy örül:
„Megmondtam“ dicsekszik „hogy e lesz belőle!“
Pedig sohse' mondott semmit meg előre.

Fogdossák a markát, kérdik, ismerkednek :
„Ej no, Bencze bátya, jut eszébe kednek
Mikor itt s itt — tudja?“... s mondtak ollyanokat,
Mikből sohse' hallott a jó öreg, sokat.
„Hogy van, Bencze gazda? alig ismerni rá.“
„Czimbora, most kendnek falut ád a király.“
— „Meg is érdemelné, ugysegen, igazán :
Van egy faluára ereje a hazán.“

Bencze azt se' tudta melly felé tekintsen,
Hogy mindnek od' adja, annyi keze nincsen,
Szájának is kéne lenni vagy ötvennek,
Hogy felelni győzzön, a ki kérd, mindennek.
Csak nézett, mosolygva, hol ide, hol oda:
Balkezével mente-gombjain kapkoda,
Jobbja meg a nép közt kézről kézre járván —
Kifogott az öröm, kifogott az árván.

Nem tágit a népség, egymást töri, tolja;
Még jobban gyülekszik, nemhogy eloszolna;
A ki hozzá nem fér hogy vele beszéljen:
„Éljen Bencze!" kiált „a jó Bencze éljen!"
„Megvan a vén Bencze? lássuk a vén csontot!"
— „Ezt hajigálták meg valamely bolondok?"
— „Ki bántotta Benczét, a pokolra termett?
Akasztófa kéne annak az embernek."

— „Hol az öreg Bencze, Toldi vén dárdása?
Fel kell őt emelni, hogy mindenki lássa! —“
„Emeljük, emeljük! hisz' vagyunk elegen;
Igy la, mindenestül, hogy hamarább legyen!“
Azzal nekidőlnek a hogy tőlük telik
És Benczét lovastul vállukra czepelik;
Fészkelődött elébb egy kissé az állat,
De majd belenyugszik, mivel ugy is fáradt.

Csakhogy a hideg nem rázta szegény szolgát
Látva, hogy felvitte Isten az ő dolgát;
Két fejjel nagyobb most, annyival kilátszik:
Egyik a lováé, magáé a másik.
Nézett jobbra, balra, hátra és előre:
„Istenem, Istenem!“ ennyi telt ki tőle,
„Istenem, Istenem! ejnye bizony! no lám!“
Tördelé rebegve „sohase gondolám.“

Toldi pedig, menvén elül az urakkal,
Kezde alább hagyni minden búbánattal;
Hátra-hátra nézett s Bencze diadalán
El-elmosolyodék, irigylé is talán.
Minek irigyelné? tudja kiért teszik:
Hol kedves a vendég, ebe sem éhezik;
Aztán neki volt már része dicsőségben....
De sohasem annyi, mint ma lesz egy végben,

Mert, a mint Pest város utczáira jutnak,
Emberből van ottan perémje az utnak;
Tán, ha a felséges király maga jőne,
Annak sem lenne már annyi sok nézője.
Nem is *nézők* ezek: mindnek szája tátva:
„Éljen Toldi! éljen!“ harsogják kiáltva;
Összeroppan a hang — sőt a kopasz falak,
Messziről azok is ‚Toldit‘ kiáltanak,

Minden ablak nyitva s emberfővel tele
Annyira, hogy hátul semmitsem lát fele;
Minden ház gerincze valóságos nyereg,
Sorra ülnek rajta lármás sühederek.
Némellyik a kémény tetejére mászott,
És, mint szélkatona, kézzel hadaráz ott, —
Akármely felől jő, vastagon vagy véknyan:
„Toldi! éljen Toldi!“ nem hallik egyéb hang.

Az öreg Miklósnak felderűl orczája,
Árnyékos bubánat nem vet foltot rája:
Illyen az ég, ha a felhők felszakadnak
S este szép pirosan visszatekint a nap.
Ki gondol akkor rá hogy mindjárt lemegyen?
Örömszin terül el sikon, völgyön, hegyen;
Maga az esőcsep a mezőn, az sem köny
Ollyankor, hanem mind — mind megannyi szem gyöngy.

Akármerre tekint, nem látni egyebet
Csak felé sugárzó száz meg ezer szemet,
Fennrázott süveget, karok emelését,
Mint örvendő lelkek szárnya lebbenését.
Látni ablakában csaknem minden háznak
Lelkes hölgyeket, kik fejér kendőt ráznak,
Nevét is kiáltják, de az zajban vész el
Mint ha mennydörgéskor árva méh döngécsel.

Egyszer, mint a zápor kezdenek rászállni
Az elagott ősznek gyenge szép leányi:
Bokréták, virágok; — télizöld növények,
Mellyek, mint a szép hir, halálban is élnek.
Hullanak magára, húllnak a lovára,
Előtte, megette — elmenő utjára,
Pesten is, Budán is; mig, a várhoz érve,
Meg nem álla Toldi, az urakat kérve:

„Édes jó barátim, a kiket jobbadán
Én kapattam egykor fegyvert fogni csatán,
Most ti váljatok el tőlem, hírüladni
Hogy nem fog sokáig Toldi elmaradni :
Házikóm van itten; elmult három éve
Hogy lábbal se' voltam fordúlva feléje —
Mint jóféle gazda most oda elnézek,
Nem hordták-e még el tőbül a szélvészek.

„Levetem e zubbonyt; — pánczélom is rosdás;
Jó magamnak sem fog ártani a mosdás,
Poros a küzdőhely, nem ugy mint a szőnyeg,
Porral fedi arczát az ott öklözőnek.
Hisz talán még rajtam is fog a pipere,
Belőlem is válik palota embere,
Rajtam is megakad holmi czifra rongy még....
Eh, barátim, hagyján; úgy kileszek, hogy még.“

Nem hinnék az urak a mit Toldi fogad,
Hogy nem csak kijátszsza minden ő dolgokat,
Nem bocsátanák el, ha jutna eszekbe
Ollyan eset, mikor Toldi szavát szegte.
De meghisznek neki és bátran elválnak
Megvinni a hirt a felséges királynak;
Az öreg vitézt és hű szolgáját pedig
A tapsok, *éljenek*, házához követik.

V. ÉNEK.

„Király, ha nem nézném vitézi voltomat
Majd fejedhez verném hét tollu botomat."
Illosvai.

Nem palota volt az öreg Toldi háza,
Nem is kendőzé azt festék színe-máza :
De elég tágas volt, hogy a vén levente
Örömét, haragját kitombolja benne
Mig Budán tanyázott. Most üres és néma,
Csak egy-egy köhentés hallik benne néha;
Vén kapus köhécsel... azaz ő csak kezdi,
Kap rajt' az üres ház s hangját megereszti.

Ide ment be Toldi, Bencze is követte;
A kapus kinézett s a kaput betette;
Künn meg' a nép, minden kis jelre vigyázva
Bámészkodni kezd az ütött kopott házra.
Nem is néztek ugy meg házat soha többet,
Sem ahhoz hasonlót, sem annál különbet;
Azt se néznék másszor.... most is mindhiába:
Nem akar kijőni annak a gazdája.

A mint az ősz bajnok egy szobába nyitott
Jól esett a szemét körülhordozni ott,
Nem volt pedig abban drága kárpit, szőnyeg,
Sem egyéb divatja annak az időnek:
Fegyverek barnálltak sorjában a falon;
Szúsereg rágódott a tölgyfa asztalon,
Ágyak, puha székek, drága rengők helyett
Medvebőrös lóczák álltak a fal mellett.

Mégis ugy tett Toldi, szétnézve örömmel,
Mint ha ismerősök közé jut az ember :
Rémlett neki, mintha a bozontos medve,
A sok ócska fegyver, mind reá nevetne.
Legott sorranézte az ölő készséget :
„Vén kardom, beh régen nem láttalak téged!
Hogy' vagy öreg láncsa? hát te gerely, kopja?
Mint pirul szegény, hogy itt a rozsda fogja!

Ősz barátom, Bencze azt hagyom meg neked :
Tisztogasd ki szépen őket szegényeket;
Régi rozsdás szerszám vagy te már magad is;
Dörzsöljétek egymást, hadd fogjon rajtad is.
Fénylenünk kell, öreg, fénylenünk még egyszer!
Mért ne lenne fényes, bár kopott, a fegyver!
Ne busulj, ne őszülj kenyeres czimbora :
Hátra még nekünk a vénasszonyok nyara.

Voltam már halott is; — nem érzém hogy élek,
Három évig hálni járt belém a lélek :
Most élni akarok, Bencze pajtás, élni,
Mint a hogy' az ember jó világát éli!
Mint most ezt a kámzsát, elvetem a gondot,
Három esztendőmnek jó éjtszakát mondok, —
Van még hátra vagy talán háromszor három,
Pajtásúl azokhoz az örömet várom."

Monda s e szavakkal : „most eredj pokolba!"
Eldobá a kámzsát, messze egy zugolyba;
Jól járt a darócz, hogy nem vasból csinálták,
Mert most szétszakadna a mint odavágták.
Sisakját, vas üngét szinte levetette,
Kalpagot és mentét hozatván helyette
A szekrényből, a hol sok gunyája állott,
Melly még mind azon jó, — noha kissé pállott.

Mig porolta Bencze a mentét nagyából
Kurta buzgányt vont ki annak az ujjából.
„Csak tedd vissza Bencze, a ne'kül nem járok;
Ha kutyák morognak, hogy riaszszak rájok?“
Ugymond. Öltözködve igen hamar fel lett,
Mert mig annyira nőtt, tükör sohse kellett,
Mégis illik neki a sötétzöld mente,
Nem mutat felényit sok nyalka levente.

Igy aztán elindult a király-udvarba,
Hogy kövesse a nép, az most nem akarva;
Unni kezdé immár a melly dolgot mivel,
És átalla olly nagy hű-hóval menni fel.
Azért, szökve mintegy önnön udvarától,
Más utczára illan a kis ajtón, hátul;
Bátran halad ottan, fel az uj kastélyhoz,
Senki rá nem ismer, legfölebb, ha czéloz.

Várja Lajos király, nehezen is várja,
Hogy az öreg Toldi ajtót nyisson rája,
Sétál a szobában, de csak alig-alig
Győzi lesni míg a lomha idő telik;
Mert óhajtja látni vén Miklóst. De bezzeg
A vidám apródok nem ugy cselekesznek:
El vannak merűlve zajba, múlatságba,
Hárfáznak, kötődnek az előszobákba'.

Mert szolgála ottan sok úri csemete:
Losonczi-, Maróti-, Bánfiak nemzete,
Kanizsai, Szécsi, Kont, Balassa, Csupor,
És ama nagy hires, fényes Laczfi-Apor;
Köznemes rendből is egy jóforma csapat;
Kiket Lajos ottan csinosságra kapat,
Idegen udvartól is jöttek cserébe,
Hol magyar ifjuság van azok helyébe.

Nem egy azok közűl látogatta Pécset,
Hol a tudománynak Lajos gyujta mécset,
Nem is egy fordult meg Páris-, Bolonyában,
Maga erszényén, vagy a király zsoldjában;
A tudás fájáról szép gyümölcsöt hoztak,
Jót is elég bőven, s ráadásul rosszat;
Mert, ha gyalú nélkül bunkósbot az elme:
Gyakran kétélű tőr lesz az kimüvelve.

De, habár az ifju néha könyvet forgat:
Nem hiányzik nála kész testi gyakorlat,
Hogy *karra* se légyen gyöngébb, mint az atyja,
Ellenben, ha lehet, *fővel* meghaladja;
Ez volt a királynak terve és szándéka. —
Node áll az ifjak eleven játéka:
Ez danol, az tréfál, az vitát feszenget;
Egy pedig a hárfán illyen nótát penget:

1.

Monda Lajos, a nagy király :
Eredj szolgám, Laczfi Endre,
Küldj parancsot, mint a villám,
Köss nehéz szablyát övedre :
A tatártól nagy veszélyben
Forog Moldva, ez a véghely :
A tatárra veled menjen
Tíz ezernyi lófő székely.

2.

Kél Budáról Laczfi Endre,
Veszi utját Nagy Váradnak:
Kölestermő Kunság földén
Jó csatlósi áthaladnak;
Várad kövecses utczáin
Lovuk aczél körme csattog,
Messze fénylik a sok fegyver,
Messze döng a föld alattok.

3.

Hallja *László* a templomban,
Körösviznek partja mellett;
Visszatér szemébe a fény,
Kebelébe a lehellet;
Koporsója kőfedelét
Nyomja szinte három század :
Ideje már egy kevéssé
Szellőztetni a szük házat.

4.

Köti kardját tűszőjére
S fogja a nagy csatabárdot,
Melylyel egykor napkeleten
A pogánynak annyit ártott;
Féllrebillent koronáját
Halántékin igazitja;
— Éjféltájban lehetett már, —
A vasajtót feltaszítja.

5.

És megindul, ki a térre,
És irányát vészi jobbra,
Hol magasan felsötétlik
Érczbül öntött lovagszobra;
Tárolról megérzi a mén,
Tombol, nyerít, úgy köszönti:
Megrázkódik a nagy érczló
S érczlovagját földre dönti.

6.

Harczi vágytól féke habzik,
Kapál, nyihog, lángot fúvall;
László a nyeregbe zörren
S jelt ad éles sarkantyúval;
Messze a magas talapról,
A kőlábról messze szöktet;
Hegyen völgyön viszi a ló
A már régelköltözöttet.

7.

Egy ugrás a Kalvária
És kilencz a Királyhágó;
Hallja körme csattogását
A vad székely és a csángó :
Ám a lovat és lovagját
Élő ember nem láthatja;
Csudálatos! de csudákat
Szül az Isten akaratja.

8.

Három teljes álló napig
Vívott a pogánynyal Laczfi;
Nem hiányzott a székely szív,
De kevés a székely harczfi,
Mig a tatár — több mint polyva,
Vagy mint a puszták fövénye —
Sivalkodik, nyilát szórja,
Besötétül a nap fénye.

9.

Már a székely alig győzi,
Már veszélyben a nagy zászló;
De fölharsog a kiáltás :
„Uram Isten és *Szent-László!*“
Mint oroszlán, ví a székely,
Megszorítva, nem megtörve....
Most a bérczen, láthatatlan,
Csattog a nagy érczló körme.

10.

Ide, ide, jó vitézek!
Gyüjti népét Laczfi Endre;
Hát egyszer csak vad futással
Bomlik a pogányság rende;
Nagy tolongásnak miatta
Szinte már a föld is rendül;
Sok megállván, mint egy bálvány,
Leragad a félelemtül.

11.

Sokat elüt gyors futtában
A repülő kurta csákány;
Sok ki sem mozdul helyéből.
Maga rab lesz, lova zsákmány.
Foglyul esett a vezér is
Atlamos, de gyalázatja
(Nehéz sebben vére elfoly)
Életét meg nem válthatja.

12.

Fel, Budára, Laczfi Endre
Számos hadi foglyot indít;
Annyi zászló — annyi préda
Ritka helyen esik, mint itt.
Rabkötélen a tatárság
Félelemtül még mind reszket,
És vezeklik és ohajtja
Fölvenni a szent keresztet.

13.

Hogy elértek Nagy-Váraddá,
— Vala épen László napja —
Keresztvizre áll a vadfaj,
Laczfi lévén keresztapja.
Összegyül a tenger nézö,
Hinni a csodába, mellyet
Egy elagott, sirba hajlott
Ösz tatárnak nyelve hirdet :

14.

Nem a székely, nem is Laczfi,
Kit Isten soká megtartson,
Hanem az a : László! László!
A győzött le minket harczon;
A hivásra ö jelent meg,
Vállal magasb mindeneknél,
Sem az előtt, sem azóta
Nem láttuk azt a seregnél.

15.

Nagy lovon ült a nagy férfi,
Arcza rettentö felséges;
Korona volt a fejében,
Sáraranyból, kövel ékes;
Jobb kezében, mint a villám,
Forgolódott csatabárdja:
Nincs halandó, földi gyarló
Féreg, a ki azt bevárja.

16.

Mert nem volt az földi ember,
Egy azokból, kik most élnek,
Feje fölött szűz alakja
Látszott ékes nőszemélynek;
Koronája napsugárból,
Olly tündöklő, olly világos! —
Monda a nép : az Szent-László
És a szűz, a Boldogságos.

17.

S az öreg tatár beszédét,
Noha kétség nincs felőle,
Bizonyitá a templomnak
Egy nem szavajátszó őre :
Hogy három nap a sirboltban
Lászlót hiába kereste;
Negyed napra, átizzadva
Találtatott annak teste.

Igy hangzott az ének. Hallgaták mindnyájan,
Most kiki azon volt, hogy hibát találjon :
Egynek itt nem tetszik, másnak ott valahol,
Másnak a vén tatár nagyon hosszan papol.

„Egyszóval, unalmas, mint a böjti leczke,
Többet ér a jó bor, meg a szép menyecske,
Hej! ki mond egy vigat?“ kiáltának többen;
Legott egy kis pisze igy kezdi a körben :

1.
Hajdanában — danában
Csuda történt Budában,
Ihajnáré! egy házban,
Özvegy asszony házában.

2.
Toldi Miklós szerette,
A szép asszony nevette,
Ihajnáré! szerette,
De az asszony nevette.

3.
„Toldi Miklós, ha mondom,
Gyere hozzám galambom!
Ihajnáré! ha mondom,
Vacsorára lesz gondom.

4.
„Toldi Miklós, aranyszál!
Hátha egyet ugornál?
Ihajnáré! ugornál,
Csak amott, a zugolynál.

5.

„Selyem kendőn, a falra,
Oroszlány van kivarrva,
Ihajnáré! csak arra
Oda ugorj a falra.“

6.

„Ugrok biz én, gyémántom!
Csak a csizmám lerántom.
Ihajnáré! lerántom,
Hadd ugorjak, gyémántom!“

7.

Toldi Miklós ugy jára:
Kicsöppent az utczára,
Ablakon az utczára,
Mind a világ csufjára.

[allván e gunyos dalt a szilaj urfiak,
›bbra, balra dőlnek a nevetés miatt,
tik a kis piszét: „nem való az, veszsz meg!“
iáltják kaczagva: „sohse történt ez meg!“
„Hogy is van még egyszer?“ „Fúdd el, hékám, ujra“
a pisze belékezd, a többi tanulja,
: nyilik az ajtó és belép a *bajnok*,
:y szempillantásra vége lesz a zajnak.

De nehéz megkapni nyargaló szekeret,
Nehezebb a kedvet, ha nagyon megered :
A fiúk se hosszan győzik tűrelemmel,
Kékvörös orczával és dagadó szemmel;
Csakhar zsibongni kezd a darázsfészek :
Egy kiáltja : „píh, be penészszagot érzek!“
„Ni, az öreg molnár!“ sugja másik „látod
Hogy' fejéhez verték a nagy lisztes zsákot?“

Felel a harmadik : e bizony, hé, halász :
Lám! kiverte állát a szálka, vagy kalász.“
Egy kiált : atyafi; mit akarsz a *lúddal?*“ *)
S Toldi háta megett kezdődik a gúnydal,
De jaj, a ki kezdi! de jaj, a ki fújja!
Egyet kanyarodik Toldi menteujja :
Rendre dől az apród, mint a zöld fü nyáron :
Sok fiú megsérül, szörnyet is hal három.

*) Mint a fönebbiek, ez is czélzás az őszfejre.

Lett aztán ijedség, élők jajgatása,
Haldoklók nyögése, fogcsikorgatása;
Toldi meg dühösen a királyhoz ronta,
És mennydörgő hangon illyen szókat onta:
„Király, ha nem nézném vitézi voltomat,
Majd fejedhez verném hét tollu botomat,
Másszor megfeddenéd apró kölykeidet,
Hogy meg ne csufolnák vitéz vén fejemet“*)

Szólt és a palota megrázkódott belé;
Nagyfejű buzgányát magasra emelé,
Ábrázatja tűz lett, a mit ősz hajának
Fehérlő havasi el nem olthatának.
Igy, a már becsődült apródokon átal,
Iszonyu dühösen a szabadba gázol,
A legénység hátrál, szétfutkos előle,
Mintha porkapáló fene bika jőne.

*) E négy sor Illosvaiból van átvéve, minden változtatás nélkül.

A király nem tudja, mi? s miért történik?
Szemének, fülének nem hiszen csak félig:
Szeme a távozó vén bajnokra tapad,
Füle visszacseng-bong minden hallottakat.

Majd, hogy a bűntetett hallja a csoporttul,
Meghűl benne a vér, ábrázatja mordul,
S kiált, odakapván kézzel a szivére:
„El kell fogni Toldit! halál a fejére!“

VI. ÉNEK.

„Ott vagyon most is Miklós feje csonttya —
Hires ez világban szíve nagy bátorsága."
Illosvai.

Most Benczéhez térek, a ki otthon maradt :
Mi emlékezetest vín véghez azalatt.
Dolgozék a jámbor, szintugy izzadt belé :
Söpre, takaríta, kapkodott százfelé,
A sok ócska fegyvert sorra törülgette,
Egyiket letette, másikat fölvette,
Hányt-vetett; — csinált a majdani rend végett
A szobában szörnyű nagy rendetlenséget.

Ott volt a kapus is, hanem ő csak nézte,
Elég volt az néki, azt is alig győzte :
Mert, mintha sebes szél törne, hányna-vetne,
Azt mivelte Bencze és az ő nagy kedve.
Egy öreges nótát dúdolt jó kedvében,
Mellynek a versét már elfeledte régen; —
Mindjárt rányerített odakünn a sárga,
Szegény! az abrakot békétlenűl várta.

Most elkezdi Bencze, a kapushoz szólva :
„Eredj koma, kösd be a lovat az ólba;
Lesz ott széna, elég; lesz zab : vess elébe,
— Ha te meg nem etted — hagytunk harmadéve
Kösd jászolra őket s vess eléjök, mondom; .
Magam rá nem érek, lásd ezer a gondom. —“
Bővebb utasitást mind hiába lesett
A koma, mert Bencze súrolásnak esett.

Künn megfontolá még a rábizottakat,
Illő messzeségről nézte a lovakat :
„Szent atyám“ tűnődék „vajmitevő legyek?
Megharap, ha elül, — rug, ha hátul megyek.“
Sohsem ült lovon a becsületes varga,
Bár ifjabb korában a sarut megvarrta, —
Azt se' varrja többé, a mióta szeme
Rászaporodott és kettőbül négy leve.

Sokszor volt ugyan már dolga lófélével,
Ha nem is a lóval, legalább bőrével,
S nem került kezébe ollyan vad paripa
Mellynek nem parancsolt volna akkoriba!
Bicskiája, mint egy pokolbeli sátán,
Nyargalódzott végig a szegény ló hátán;
Mérte, szabta, rágta — ő volt akkor az ur :
Most a kantárhoz is keze-reszketve nyul.

Addig próbálgatta hogy meg merte fogni,
Mert a félelemhez kezde hozzászokni;
Ha pedig az ember a félést megszoká,
Megjön a bátorság, nem marad el soká.
Szivébe merészség szállt a kis embernek,
— Nem ollyan, a mivel ütközetet nyernek,
Hisz' a kis vargába annyi sok lett volna —
Nem, — csak hogy a lovat beköté az ólba.

Bekötötte öket, enniök is adott,
Tett eléjök szénát, tett eléjök zabot;
A lovak aztán, hogy enni kapnak végre,
Elkezdtek röhögni a várt eleségre;
Nyihogtak, vihogtak sokáig hiába,
De belé sem faltak a drága szénába;
E csudán a varga csudálkozék nagyon,
Törte az elméjét : hogy s miképen vagyon.

Végre nem állhatta, hirt adott Benczének :
Nem esznek a lovak, pedig ehetnének.
Bencze, hogy meglássa e csuda esetet,
Abbahagyva dolgát az ólba sietett :
„Mi az istennyila! megbomlottál, koma?
Hisz nincsen leoldva se fék, se zabola!“
S ugy nevetett Bencze, hogy el tán nem ájult,—
De a két vékonya iszonyún megfájult.

Majd hogy meg nem evé kezét lábát érte
A kapus, hogy ő ezt észszel föl nem érte;
De meg' arra gondol : mit ért voln' az észszel?
Hisz' csak nem mert volna odanyulni kézzel.
E gondolat neki vigasztalást adott
Valahányszor Bencze szemébe kaczagott, —
A ki, lezablázván a két éhes párát,
Visszament a házba folytatni munkáját. —

Nem sok időt tölte Bencze a dologban,
Mert ehol gazdája dühösen betoppan :
„Mennydörgős haragom!“ bömbölé s elfúladt,
Elfojtá szavait az erős indúlat.
Buzgányát az asztal közepére csapta
Hogy a vaskos deszka béhorpadt alatta....
Jaj e volt — jaj e volt utolsó ereje!
Tántorog a lába, szédeleg a feje.

Bencze sajditá hogy roszúl lesz a dolog,
Látta már előbb hogy szeme vérben forog,
Látta halántékin hogy' felduzadt az ér,
Mint egy kifeszített középszerű kötél.
Most meg, a mint látja színe változását,
Kékülő ajkának görcsös vonaglását,
Összerogyó térdét, — szalad sebességgel
S megölelve Toldit tartja, ne essék el.

Kinosan vergődik egy lóczához vele.
Nincs a nagy vitéznek jártányi ereje,
Karjának inai mind letágultanak,
Dereka megrokkant... megölé a *harag.*
Pusztitó haragja, melly, mint Isten átka
Rombolá az ellent vérontó csatákba',
Ránőtt gazdájára és megölte osztán,
Mint vezetőjét a vérszomjas oroszlán.

Bencze átallátta, hogy ütött az óra,
Sűrü könyje potyog, hull a takaróra;
Toldi csak néz, csak néz; — a hű ember pedig
Gyakran el-elfordul, megtörli szemeit.
Végre ád az Isten neki annyi erőt
Hogy nem rí legalább a haldokló előtt;
Nagy lélekzetet vesz, s eröltetve magát,
Igy kezdi biztató, vigasztaló szavát :

„Mije fáj kelmednek, édes nagy jó uram?
Mert látom baja lett és változása van :
Tán csömör — főfájás — vagy épen a hideg
Kezdi háborgatni mostan kegyelmedet?
A hidegnek én jó orvosságát tudok,
Magamon próbáltam, bizony nem hazudok :
Egy kupa jó borsos melegbort inni meg....
S mint tennapi álom ugy eltűn a hideg,

Másszor, ha kelmednek történt változása :
Hátgerincz fájdalma, deréknyilallása :
Én voltam az orvos, használt is legottan —
Helyre ment a rosz csont, ha én megtapodtam.
Nem teszünk egy próbát? — Azt nem... hátha gyengén
(Mint törött tojással bánva) végigkenném...?“
Monda, sőt a mi több, *hitte* is az árva,
Hogy, ha ő megkenné, még sem veszne kárba.

„Hagyd el, Bencze, hagyd el“ sugá Toldi halkan,
„Hisz talán nem akarsz tréfát üzni rajtam :
Nem használ nekem már, jó öreg czimborám,
Semmi jó akarat és semmi tudomány.“
Bencze most szemébe nézett az embernek
S ime! mint ha fényes kardra rálehellnek,
Vagy mint ért gyümölcsnek az a finom hamva :
Ugy volt szeme fényje fátyollal bevonva.

Nem állhatja tovább a hüséges cseléd,
Megint sirva fakad jobban mint az elébb;
Eltakarja képét és könyje-e szakadva
Fordul a betegtől félre, egy ablakba.
Onnan az utczára tekint véletlenül :
Szent Isten! a házat fegyver veszi körül;
De hogy ezt kimondja, arra sincs ideje,
Mert belép *Allaghi*, a testőrzők feje.

Visszainti kézzel a többit a hadnagy;
Maga béjön és mond : „Toldi Miklós, rab vagy!
Gyilkosságba estél, mivel meggyaláztad —
Vérrel fertőztetted a királyi házat :
A király nevében, bajnok, kövess minket —“
Bencze a betegre fájdalmasan intett;
Nem volt arra szükség — a ne'kül is látta
S engesztelni kezdé, hangját lebocsátva :

„Oh miért nem hoztam jobb szót neked ennél?
Azonban, vitéz, ha valamit izennél,
Ha egy s más bajoddal magadat mentheted :
Leszek a királynál szószóló követed.“
Ezt mondván a testőr a bajnokhoz lépe,
Szánakozó arczczal hajlott le fölébe;
Rávetette Toldi (most először) szemét
És igy szakadozott melléből a beszéd :

„Mondd meg a királynak, hatalmas uradnak:
Csak ez egy órámat hagyja még szabadnak;
Készen áll a börtön, megyek abba önként,
Hol nem földi biró lát fejemre törvényt.“
Elfordítja szemét, — de szája mozog még,
Mozog is, sohajt is, mintha imádkoznék.
Fut Allaghi Simon a szót jelenteni:
„Toldi halál révén, uram, s ezt izeni, —

„Ezt izeni tőlem felséges uramnak:
Halála óráját hagyja meg szabadnak;
Sir lesz a fogháza: elmegy abba önként,
Földi biró többé nem szab ő rá törvényt.“
A király megdöbben s hirtelen felkiált:
„Mindenható Isten! igy lesz vége tehát?
Dicsősége napján — elhagyva betegen —
Meggyalázva — s meghal!... Hozdsza köpenyegem.“

És felkavaritva köpenyét nyakába
Mondá hogy vezessék a Toldi lakába.
Elül megy a testőr, ennek háta megett
A király és egy két hű szolga lépeget.
Egy cseppet se' látszik köntösén hogy király,
Kinevetnék a ki azt merné fogni rá;
Az utczán menő, ha szemét rájok veti,
Köszön a hadnagynak, de nem köszön neki.

Süvegelik vagy nem? arra semmi gondja,
Sőt felső ruháját a képére vonja,
Siet a mint gyenge lábaitól telik :
Fél, hogy a vitézt már életben nem lelik.
Czélját érte még is : az az egy öröme
Meglett fájdalmában, hogy még jókor jöve;
Mert van néha öröm a keserüségben
Mint tarka szivárvány a fölleges égen.

A király egy székre a beteg mellé ül
És föléhajolva szólítja nevérül.
Toldit környékezte már az a fél álma
Melly elnyomja végre s ejti mély halálba.
Felriadt a szóra — ismeré azt szinte —
Nagy, merő szemekkel Lajosra tekinte:
Ráismert, — de mintegy kételkedve: hol van?
A padlásgerendát kezdte nézni sorban.

A király megszólal: „Nem ismersz engemet
Toldi, ősz barátom, hogy elfordul szemed?
Én vagyok, a király... nem a ki megbántott —
Én, Lajos, szólítlak régi jó barátod.
Eszmélj vissza, nézz rám, ne fordítsd el szemed;
Egy szót mondj, ne többet: akármit — nevemet —
Ki tudja egymásra hol s mikor találunk?
Búcsuszó nekül csak nem lehet elválnunk.“

Toldi tisztán eszmélt és minden erejét
Összeszedve, kissé fölemelte fejét :
Képpel a királyhoz erölködve hajlék
És nyujtá kezét, melly hideg volt mint a jég.
Egyszersmind beszéle értelmesen, halkan :
„Millyen álom volt ez! hogy már meg is haltam
Beh jó hogy te itt vagy — lelkem ujraéled :
Nem lehet kimúlnom, hogy ne szóljak véled.

„Oh — barátom (vedd fel *most* tőlem e nevet),
Megbocsáss, ha jártam valaha ellened;
Ha zsémbes, ha durva voltam, lattal ne mérd :
Engedd el azt nékem az én jó szivemért.
Meglakoltam ugyis. Dejszen annak vége. —
Odavan lelkemnek sok szép reménysége; —
Dejszen a mi elmult, az meghalt, elveszett —
Virrasztója is ugy jár : az emlékezet.

„Végső rendelkezést tennék : de hát minek?
Nem igen van : miről. S ha volna sincs : kinek.
Nem hagyok örököst... csak egy hű cselédet :
Azt kötöm szivedre — — meg a magyar népet.— "
„Szeresd a magyart, de ne faragd le" — szóla,
„Erejét, formáját, durva kérgét róla :
Mert mi haszna simább ha jól megfaragják?
Nehezebb eltörni a faragatlan fát."

Ezt mondván sohajtott és visszahanyatlék;
Jobb keze a király kezében maradt még,
Szeme sem fordult el, csak nézett keményen,
De mint a szarué, ollyan lett a fénye.
A király pediglen igy felelt szavára :
„Hogy ne lenne gondom az öreg szolgára?
S a magyart, a népet mikor nem szerettem? —
Birodalmát három tengerig vetettem.

„Mindig abban jártam, fáradék is bezzeg,
Hogy magyar népemnek hirt nevet szerezzek,
Hogy megsüvegeljék békében, csatáin,
Kivül is, belül is országa határin;
Nem dicsekszem evvel — nem is azért mondom,
Istenem! de hát azt kell-e igazolnom
— És kivált előtted (hisz' mi tudjuk ketten) —
Hogy a magyar népet milly igen szerettem?

„Vagy hát nem szeretet volt, hanem gyülölség
Hogy simítni kezdtem a nemzet erkölcsét,
S azt akartam, hogy a népek dísze légyen,
Kivel becsületet valljak és ne szégyent?....
Hajt az idő gyorsan — rendes utján eljár —
Ha felülünk felvesz, ha maradunk nem vár;
Változik a világ: *gyengül* a mi erős,
És *erős* lesz a mi gyenge volt az előtt.

„Hajt az idő, nem vár: elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének:
Más öltőbeli nép, más ivadék nő fel,
A ki észszel hódit, nem testi erővel.
Ím az ész nem rég is egyszerű *port* talált,
Melly egész hadakra képes szórni halált;
Toldi vagy nem Toldi.... hull előtte sorban
Az ész ereje győz abban a kis porban!"

Szólt és rátekinte a beteg arczára:
Baj! de vége van már, leesett az álla;
Mégis össze vannak kapcsolva kezeik,
Mint két összenőtt galy, bár elszáradt egyik.
Lefejté az élő kéz a halott kezet.
Hosszu hallgatás lön. A király könnyezett.
Bencze meg félreállt, csak az ajtó megé,
S erős rázkodással zokog vala szegény.

E közben a napnak szép piros sugára
Téli naplementen nyúgalomra szálla;
Eltünt az ablakból szivárvány-játéka,
S fátyolt vette arra nagy hegyek árnyéka. —
A királyra nézett a gyász kötelesség
Meghagyni legottan : Toldit hogy' temessék :
Egyszerű koporsó lőn a nyugvóháza,
De vasból — talán hogy erejét példázza.

És még akkor este, alkonyi homályban,
Nagy sor fáklya indul útnak Budavárban;
Messziről azt hinnék : ott megyen, ott ballag,
Hogy Toldit kisérje, valamennyi csillag.
Lovas katonák közt a gyászkocsi halad,
Rajta Toldi Miklós, vas boríték alatt, —
Mellette űl Bencze a kocsioldalon,
Összegörnyesztette a nehéz fájdalom.

S gyűl a nép az utczán, mint valamelly folyam,
Minden köz, sikátor, mint egy patak, ollyan :
Mert miképen a viz patakból folyamba,
Úgy özönlik a nép ezekből amabba.
Még sincs semmi lárma. Hallgatva kisérik
Mostan vissza Toldit Rákos mezejéig;
Megáll a koporsó a Rákoshoz érve
S átteszik azt másik, födeles szekérre.

Egyszersmind az égő fáklyák kialusznak,
Csupán négy világol, mintegy kalauznak,
Melly a Nagyfaluba vivő úton halad,
Mig a nép sötéttől megborítva marad.
Könnybe lábadt szemmel nézik e négy fáklyát,
Sötét messziségben, a meddig belátják;
Aztán csapatonkint hazafele térnek,
Emlegetve dolgát az elhunyt vitéznek.

Harmadnap ollyankor, egy fölleges estén,
Domb emelkedett már Toldi Miklós testén,
A mellyet az őskert, bánatja jelével,
Behinte lehulló, sárga falevéllel.

Nem jelölte a sirt drága ércz, vagy márvány :
Bencze volt az emlék, lába felől állván :
Egy ásót űtött le, arra támaszkodék,
S elborítá a sirt új havával az ég.

VÉGSZÓ.

E művet, alig néhány vers-szak pótlással, épazon alakban veszi a tisztelt közönség, mint ez nálam 1848 óta készen hever. E nyilatkozattal nem a „nonum prematur in annum“ igényeit akarám említésbe hozni; sőt megvallom, hogy az első kidolgozás óta, csak a legközelebbi napokban vevém azt átvizsgálás alá; miután soká haboztam, vajon nem lenne-e jobb enyészetnek adni át, mint helyen s időn kivűli közrebocsátása által sükerét koczkáztatnom? Ugyanis, a körülmények nem azok többé, mellyek befolyása alatt első Toldim született s

napfényre került. Jelen mű lehetne épolly kielégitő, a nélkül, hogy hasonló fogadtatásra tarthatnék számot. Mindazáltal, így is a mint van, elhatározám azt sajtó alá bocsátni; nem, mint a divó izlés igényeinek megfelelőt ; de mint egy más kor szüleményét, egy hangot a multból, mellynek, ha egyéb nem, — lesz tán mégis irodalomtörténeti érdeke.

Nem kerülé ki gondomat, hogy a kritika jelen mű s az első Toldi közt egybehasonlitást fog tenni, kell tennie; és ha itt nem találja azon népileg őszinte, gyermeteg eléadást, azon könnyedséget, a cselekvényekben azon gyorsaságot, változatosságot, melly amabban elismertetett : hajlandó leszen ezt hátrányúl jelölni meg. De a sir szélén álló Toldi nem azon pórsuhancz többé, ki a viszonyok jármát lerázza és fölfelé tör; ezt az eléadás által is ki kelle tüntetnem. Lesz, a ki roszalni fogja a humort,

melly a darabon, növekvő arányban, átszövődik: azonban ne feledjük, hogy a hanyatlás, pusztulás már magában humoros jellemű; különösen a *vén* Toldit humorosan fogta fel mind a *nép*, mind utána Illosvai és Vörösmarty. Ezt én nem annyira Toldiban, mint környezetében állitám szem elé s az értő fogja tudni, miért. Az igaz, lehetett volna Toldi mellé Bencze helyett mást is adnom: de némi kedves reminiscentiáktól nem válhattam meg. Az is megbocsátható, hogy a kinevetett vén szolgának még egy személyt rendeltem alá a kapusban, hogy legyen valaki, a kin ő is nevessen egyszer — megérdemli azt a hű cseléd.

Sokat mondhatnék még mind az egészről, mind a beszőtt egy pár epizódrul; mert nem bocsátnám sajtó alá, ha *utólagosan*, a müvészet törvényei szerint, felőle magamnak megnyugovást nem szereztem volna. De, ha efféle commentár nélkül nem

Toldi estéje.

ötlik szemébe a tisztelt olvasónak, mit kitüntetni szándékom volt : jele, hogy nem értem el czélomat; mert Bulwer szavaival ; „Poetry is for the multitude, — erudition for the few.“ Záradékul azonban megérintem, hogy a historiai tekintet épen nem gátolt, Lajost királyt vénebbnek mutatni fel, mintsem az történetileg áll. Csak Firdusit hozom fel, kinek hősei addig élnek, a meddig ő akarja : s mentve hiszem e gáncstól, különben is *népi* költeményemet.

A szerző.

Pest, 1859 Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

GENERAL BOOKBINDING CO.
434WB C 55 I 7474
CONTROL MARK

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.